

# EGO

JUNI/JULI 1981



MAANDBLAD VAN DE HUMANISTISCHE GEESTELIJKE VERZORGING IN DE KRIJGSMACHT





# EGO

MAANDBLAD VAN DE  
DIENST HUMANISTISCHE  
GEESTELIJKE VERZORGING  
IN DE KRIJGSMACHT

nr. 6/7 – juni/juli 1981  
20e jaargang

Abonnementsprijs f 12,- per jaar, te  
storten op postgirorekening 480414  
t.n.v. Hoofdraadsman Humanistische  
Geestelijke Verzorging te  
Driebergen.  
Militairen ontvangen het blad op  
aanvraag zonder betaling.

#### Redactie:

Wim Heij (voorzitter),  
Jacques van den Blink (sekretaris),  
Frank Spoelstra (eindredakteur),  
Hans Schonk, Joost de Vries.

#### Adres red. en admin.:

Bureau hoofdraadsman  
Coornherthuis, Hoofdstraat 84,  
Driebergen. Tel. 03438-12878.

#### Vaste medewerkers:

Seine van de Belt, Bert Brounts,  
Adriaan Bijl, Anton Constandse,  
Sietse van der Hoek, Erik van der  
Hoeven, Ruud Janssen, Jan  
Kooijman, Willy Lohmann, Frits  
Maas, Leo van Opzeeland, Rien  
Robijns, Jan Stoof, Jeroen de Valk,  
Frans Wermer, Hans van Wissen.

#### Vormgeving:

Joop van Rossum/Frank Spoelstra

#### Druk:

Brouwer Offset b.v. Utrecht  
Gedrukt op kringlooppapier

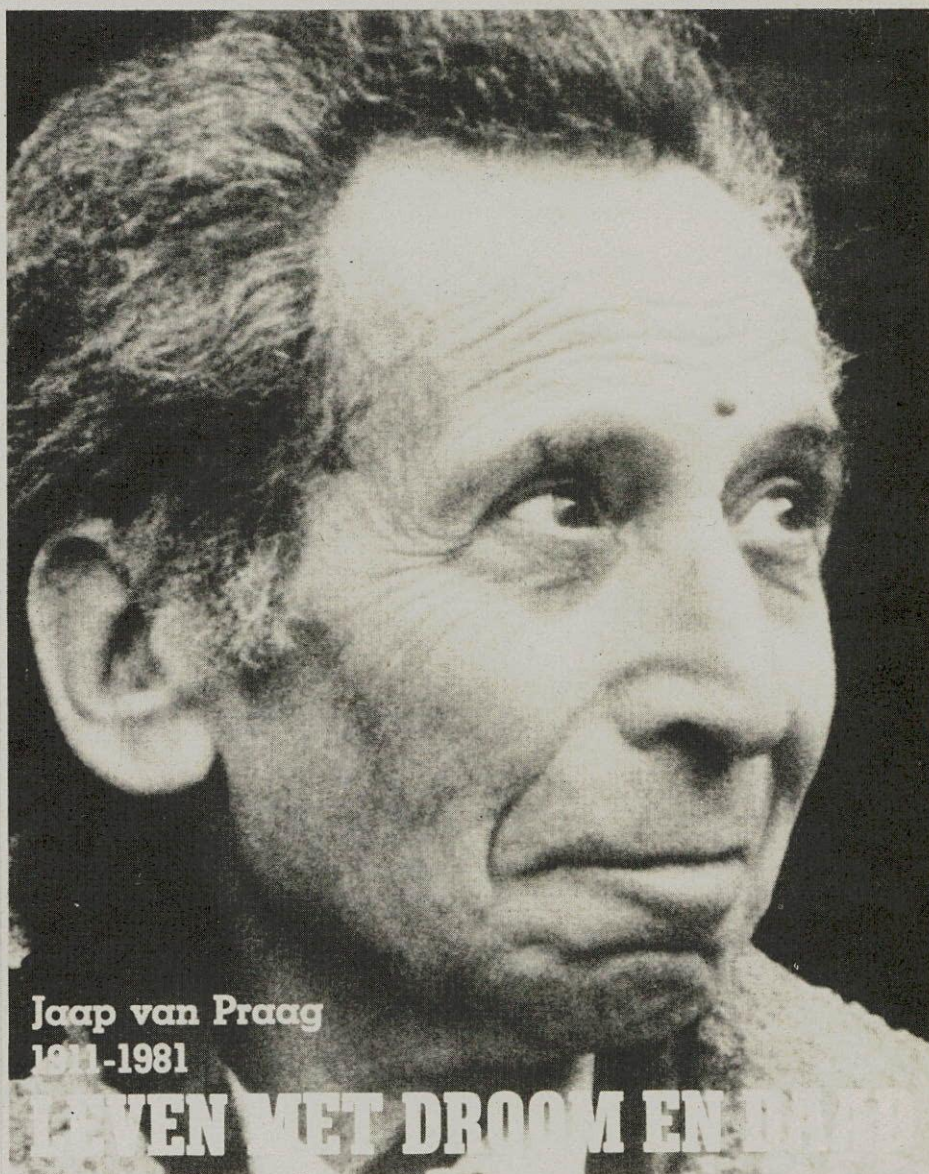


#### Inhoud

|                                |    |
|--------------------------------|----|
| In memoriam Jaap van Praag     | 2  |
| Geen blad voor de mond (3)     | 4  |
| Opvoeden tegen de stroom in    | 7  |
| Mens- en milieuvriendelijk     |    |
| ondernemen                     | 8  |
| De sprong in het ongewisse (5) | 10 |
| 'La Provinciale'               | 12 |
| Na een kernoorlog ...          | 14 |
| Gerard Wijngaarden             | 16 |
| Charlie Parker                 | 17 |
| Een mensenleven ...            | 18 |
| Charley Toorop                 | 20 |
| Boeken/bladen/brochures        | 22 |
| EGO-puzzle                     | 23 |
| 'Super-humanisme'              | 24 |

# HUMANIST

Tweewekelijkse uitgave van het Humanistisch Verbond 36e jaargang nr. 9, 20-5-1981



Jaap van Praag  
1911-1981

## LEVEN MET DROOM EN DROOM

Kort na het ter perse gaan van het vorige EGO-nummer bereikte ons het bericht van het overlijden op 12 april van prof. dr. J. P. van Praag op 69-jarige leeftijd in een ziekenhuis in zijn geboorteplaats Amsterdam. Op 16 april vond in Utrecht het laatste afscheid plaats, waarbij naast de familie honderden vrienden en collega's aanwezig waren. Die grote belangstelling onderstreepte nog eens het uiterst werkzame leven van Jaap van Praag, ere-voorzitter van het Humanistisch Verbond, dat mede door hem in 1946 is opgericht en waarvan hij tot 1969 voorzitter was.

Van de vele belangrijke functies die hij bekleedde, noemen wij hier slechts die van (PvdA-)gedeputeerde van de provincie Zuid-Holland, bijzonder hoogleraar in de humanistiek en wijsgerige antropologie aan de Universiteit van Leiden (van 1965 tot 1979) en eerste president van de International Humanist and Ethical Union.

Op zaterdag 16 mei vond tijdens het tweedaags congres van het Humanistisch Verbond in Apeldoorn een herdenkingsbijeenkomst plaats. Op die dag verscheen ook een speciale bijlage van de „Humanist”. In vele artikelen (28 blz.) wordt daarin uitvoerig aandacht geschonken aan de betekenis van Jaap van Praag voor de humanistische beweging in binnen- en buitenland en aan de inspirerende werking die van hem uitging op de vele mensen die met hem hebben gewerkt.

Uit deze „Humanist” kozen wij ter overname een artikel – dat hiernaast is afgedrukt – van Albert Nieuwland, dat treffend onze eigen ervaringen in de omgang met deze inspirerende humanist verwoordt. Wij zullen Jaap missen.

Namens de dienst HGV in de krijgsmacht,  
Frank Spoelstra

EGO: energiebron



# Hij was doemdenker noch aartsoptimist Hij was levenskunstenaar

Als ik me Jaap van Praag voor de geest haal, zie ik allereerst zijn helderbruine ogen guitig twinkelen en hoor ik zijn warme donkere stem. Ik heb Jaap altijd een mooie man gevonden, later nog meer dan vroeger. Vroeger had zijn gezicht door zijn grote wilskracht iets gebiedends, later werden zijn trekken verzacht door wijsheid, akseptatie en ook zwetsbaarheid.

Jaap leek ouder dan hij was, zijn reumaknokkels en hartkwaal waren daar debet aan. Maar hij maakte tot het einde toe toch een vitale indruk. De indruk van iemand, die met volle eugen het leven genoten heeft en al zijn gaven benut. Hij zal niet bang voor de dood zijn geweest. Weliswaar koesterde hij het leven, ook als biologisch gegeven, zorgvuldig en religieus, hij was er diep van overtuigd, dat de dood op natuurlijke wijze bij het leven hoort en er mede zin aan helpt geven. Maar hij bepleitte pas een goede dood, als alle andere mogelijkheden des levens uitgeput wa-

ren. Hij was doemdenker noch aartsoptimist. Hij was levenskunstenaar, die realistisch inzicht in de kansen die zijn leven te bieden had combineerde met de vaardigheid die uit te buiten.

Realisme en doortastendheid waren eigenschappen, die Jaap in ruime mate bezat. De tastbare vormen, die zijn activiteiten op organisatorisch en ideologisch vlak voor de humanistische levensovertuiging hebben aangenomen, zijn daar getuigen van. Hij was voorstander van democratische gezagsverhoudingen, maar schuwde niet soms druk te gebruiken om er iets door te krijgen. Zijn spel van heilige onschuld daarbij riep wel weerstanden op, terwijl Jaap het uiteindelijk eigenlijk altijd bij het rechte eind had.

Hij was een man van een vorige generatie, gewend om zelf initiatieven te ontwikkelen en besluiten te nemen. In zijn omgang met mensen stelde hij zich naïef op. Hij vertrouwde in principe iedereen, ging af op wat mensen zeiden en niet op wat er achter schuil kon gaan. Een lofwaardig beginsel, dat toch wel eens moeilijkheden veroorzaakte, zoals bij het aantrekken van mensen. Daarbij was Jaap best een beetje ijdel. Hij omringde zich graag met mensen, die hem als autoriteit erkenden of zich met hem identificeerden en hield automatisch afstand ten opzichte van hem fundamenteel kritisch gezinden.

Het ging hem echter nooit om louter anti- of sympathieën. De goede zaak gaf bij hem in de omgang met mensen de doorslag: de gestaltegeving aan een volbloedige humanistische levensovertuiging. Zijn persoonlijk leven probeerde hij daarvan gescheiden te houden, maar maakte het wellicht toch ondergeschikt aan zijn hogere ideaal.

Jaap bezat een sterke overtuigingskracht, bezieling en bundelend vermogen. Gesprekken en vergaderingen met hem waren vrijwel altijd een succes en leverden inzicht, verdieping en perspectief op. Ik ervaar het als een voorrecht Jaap van nabij gekend te hebben en zal me blijvend door hem laten inspireren.

Albert Nieuwland

## Liefde voor de mens

In de vijftiende eeuw schonk Nederland aan de wereld de grootste gestalte van het Europees christen-humanisme: Erasmus. In de twintigste eeuw is het weer een Nederlander die het moderne, nu atheïstisch geworden, humanisme heeft gebundeld en leiding gegeven: J. P. van Praag. (...) Het humanisme was in hem bezonken tot doordachte, zwaar beproefde maar in overgave waargemaakte levensbeschouwing. Het was niet zozeer anti-godsdienstig (zoals de vroegere zogenaamde vrijdenkers) maar hij kon met het geloof eenvoudig niets aanvangen. Het geloof gaf zijn inziens antwoorden waar we beter in raadsels kunnen zwijgen. En het beroept zich op een stem achter het gordijn die ik nooit heb gehoord," zei hij. En dan: ook met de daad maakt de kerk het geloof niet waar. (...) Heeft Van Praag mogen bereiken wat hij - in de lijn van de oude profeten - voor zich zag? Onze eeuw is genadeloos hard voor de profeten. Van Praags geloof in de positieve krachten van de mens was echter onverwoestbaar. Als de tegenslagen kwamen, reageerde hij: "We zijn nog jong. De geschiedenis begint pas!" Onhoudbaar optimisme? Laten we liever verrast zijn dat een mens, die moordenaars in de ogen heeft moeten zien en veel in zijn leven verloren heeft, niet en nimmer verloor de liefde voor en het vertrouwen in de mens.

Prof. dr. H. J. Heering, emeritus-hoogleraar aan de Leidse theologische faculteit, in het dagblad Trouw.



Verkiezen doet verliezen, een uitspraak van Coornhert die Jaap van Praag koos voor zijn ex-libris. Hij wilde hiermee zeggen dat welke keuze je ook maakt in het leven, dat er altijd andere dingen zijn die je daardoor niet kiest, die je laat lopen. Een dilemma dat er altijd zal zijn.

„... eenheid in het noodzakelijke, vrijheid in het mogelijke en in alles de verbondenheid ...”



„Tegenover de onwrikbaarheid van de wereld staat het onblusbare verlangen naar een vernieuwde mens in een veranderende samenleving; een reformatie en een renaissance tegelijk.”

Uit: Grondslagen van humanisme (pag. 242-243).



# Geen blad voor de mond (3)

## H. J. Diekerhof: een militant legerpredikant

„Ze hebben mijn werk kapot gemaakt, maar ik zal er op blijven hameren, dat de vrijheid om te spreken gegarandeerd moet zijn. Geestelijke verzorging hoort te zijn: kritische begeleiding van het militaire denken en het is de vraag of de Protestantse Geestelijke Verzorging nog is wat ze hoort te zijn. De geestelijke verzorger is de man, bij wie de jongen met zijn vragen moet aankloppen, zegt men. Maar als hij wezenlijke vragen ziet in de spanning tussen de oorlog en de vrede, dan sturen ze hem met een kluitje in het riet van Romeinen 13. Zoiets is nou godgeklagd.”

Achter deze, hem typerende, uitspraak uit 1965, staat Jan Diekerhof nog steeds. „Als GV-er moet je de vrijheid hebben als mensen bij je komen met vragen over het kernwapenvraagstuk, daarover te praten. Als men dan met Romeinen 13 aankomt (de overheid draagt het zwaard niet tevergeefs), wat ze dan de zwaarmacht van de overheid noemen, dan is dat een dooddouner van het ergste soort en dat geldt nog steeds”, voegt hij er nu nog aan toe, wanneer ik hem aan deze uitspraak herinner.

Het onderstaande vraaggesprek gaat over het conflict waar Diekerhof in 1963 bij betrokken raakte en over de brief van minister De Geus van 15 oktober vorig jaar. Over de overeenkomsten en de verschillen tussen het conflict van toen en de „botsing” van nu.

*Wat was de kern van het conflict van 1963?*

In al z'n simpelheid kwam het erop neer, dat de hoofden van dienst – m.n. het hoofd van dienst van de geestelijke verzorging van de landmacht – geen vrijheid van meningsuiting wilden toestaan aan de in de krijgsmacht werkzame predikanten. Je moest over bepaalde zaken zwijgen. Niet zwijgen zou de krijgsmacht ondermijnen. Dat was het hele conflict.

*Een conflict tussen de hoofdlegerpredikant en enkele legerpredikanten, niet dus met de politieke leiding van die tijd?*

Welnee, integendeel. In het begin heeft staatssecretaris Haex zich er wel mee bemoeid, door mij op het matje te roepen, maar die heeft onder druk van de toenmalige minister van defensie De Jong weldra bakzeil moeten halen. De Jong stond, in tegenstelling tot staatssecretaris Haex en hoofdlegerpredikant Bos, op het standpunt dat GV-ers vrij waren in de verkondiging van de dingen die ze meenden te moeten zeggen.

*In welke mate speelde de uitspraak van de Hervormde Synode (de afwijzing van het gebruik van kernwapens) uit 1962 een rol?*

Die uitspraak is de oorzaak geweest. Tot aan die tijd heb ik altijd alles kunnen zeggen. Maar toen in 1962 dat herderlijk schrijven over de kernwapens was uitgekomen, was het niet langer meer een ongevaarlijke eenling die dat zei. Toen stond de kerk achter me en juist toen moest ik mijn mond houden. Dat klinkt onwaarschijnlijk, maar zo was het wel.

*Dat klinkt inderdaad krom.*

Dat is ook krom, maar het was toch echt het standpunt van hoofdlegerpredikant Bos. Wat neerkwam op: „Hij moet nu z'n mond houden, het wordt nu te gek, nu krijgen z'n woorden teveel gewicht want hij heeft nu de Hervormde kerk achter zich. Dat kunnen we in de krijgsmacht niet hebben, dat ondermijnt de verdediging.” Dat was zo ongeveer het standpunt van de **hoofdlegerpredikant, niet** van de minister.

*Er werd je verweten dat je als atoompacifist propaganda maakte tegen de kernbewapening. Was dat zo?*

Welnee, maar dat werd er wel van gemaakt. Alsof je er mee rondleurd met dat atoompacifisme. Op de plek waar ik stond, bij de opleiding van legerpredikanten of in gesprekken met kommandanten, daar gaf ik mijn opvattingen weer. Dat heeft niets met propaganda maken van doen.

*Geestelijk verzorger zijn en propaganda maken verdragen elkaar ook niet, dunkt mij.*

Nee, helemaal niet. Maar het punt was ook niet, dat ik met het probleem van de kernwapens naar de mensen toe kwam; het probleem lag er en de mensen kwamen er mee bij mij en ik vond dat ik de plicht had daar antwoord op te geven. Als GV-er dien je erover te kunnen en te mogen praten.

*Staatssecretaris Haex heeft getracht in je directe werksituatie in te grijpen. Hoe ging dat?*

Haex wilde mij de opleiding van de legerpredikanten ontnemen. Hij



vond dat als ik zó over het atoomvraagstuk dacht, ik maar beter gelijk kon vertrekken. Dat was een soort houding als minister De Geus nu. Met dit verschil dat Haex bakzeil heeft moeten halen en De Geus niet. Er vond een bespreking plaats tussen de Hervormde kerk en Haex, waarbij door de kerk gesteld werd dat Haex te ver was gegaan. Daarna pas bemoeide de minister zich ermee, mede door kamervragen n.a.v. publikaties in de pers. Er is toen een hele dag in de Eerste Kamer gediscussieerd, waarbij minister De Jong geen enkele onduidelijkheid heeft laten bestaan over het recht op vrije meningsuiting voor de geestelijke verzorgers in de krijgsmacht. Ook over het kernwapenvraagstuk!

*Haex was in feite op de stoel van de kerken gaan zitten en tastte daarmee de scheiding van kerk en staat aan. Ja, maar de goede man wist ook niet beter, omdat hij gesteund werd door de hoofdlegerpredikant, zijn staf en allen die het daar mee eens waren, ook hervormde predikanten. Gekker nog eigenlijk: de hoofdlegerpredikant had de hulp ingeroepen van Haex en deze ging daar maar al te graag op in. Net zoals De Geus nu met z'n brief is gekomen, omdat een aantal officieren (bedoeld wordt de brief van de Nederl. Off. Ver., W.H.) om duidelijkheid vroegen.*

*Het was een aktie van Bartlema en Diekerhof samen?*

Ja, we waren samen ondertekenaar. Kijk, de concrete aanleiding was een artikel voor Reveille, het blad van de Prot. GV. We waren n.l. beide redakteur van Reveille en we hadden een artikel geschreven over het kernwa-

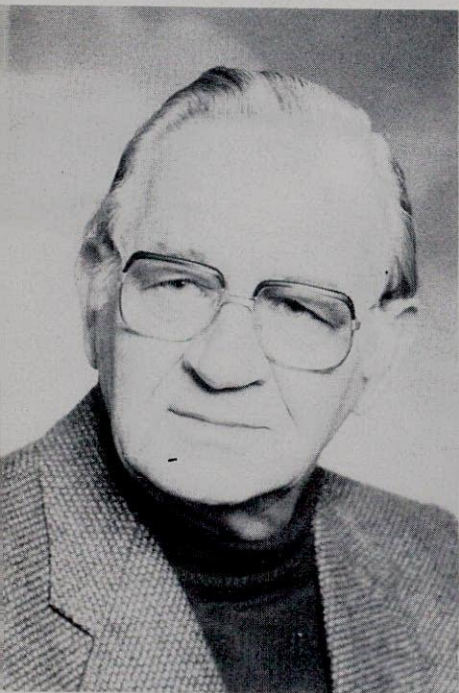


benvraagstuk, een heel voorzichtig artikel. Dat mocht niet geplaatst worden van de hoofdlegerpredikant, die tevens hoofdredakteur van *Reveille* was, en de andere redaktieleiden. Daarmee was het conflict geboren.

*Dat artikel is ook nooit geplaatst?*  
Nee.

*En toen?*

Op dezelfde avond nog trokken we ons terug uit de redactie. Impulsief. De volgende dag al schreven we een brief dat we daarop terugkwamen. Weggaan was onjuist, we eisten de vrijheid van meningsuiting voor ons op en wilden aanblijven. Het was een goed gemotiveerde brief met een theologische onderbouwing van Bartlema. De hoofdredakteur, de hoofdlegerpredikant dus, en de andere leden van de redactie wilden dit



Ds. Jan Diekerhof, 1981

niet accepteren. Toen hebben we ons tot de kerk gewend.

*Kregen jullie steun van de collega's?*  
Vanuit ons eigen gewest waren er echt wel collega's die achter ons stonden. Maar de overgrote meerderheid was duidelijk tegen ons. Al vrij snel was er ook nauwelijks meer sprake van een zakelijk conflict, maar werd er een persoonlijk conflict van gemaakt. Het ging niet

meer om de vrijheid van meningsuiting voor de geestelijk verzorgers, maar om het conflict Bos-Diekerhof of de zaak Diekerhof. Door het individualiseren van het probleem konden vele collega's zich gemakkelijk aan een standpuntbepaling onttrekken.

*De steun van buiten de krijgsmacht was groter?*

Ja, zonder meer. Vooral het secretariaat-generaal van de Hervormde kerk steunde ons zonder omwegen. Ook van de kant van de pers, maar vooral van mensen als Buskes, Berkhof en de mensen rond het blad „In de Waagschaal”.

*Toch heeft dit niet kunnen voorkomen dat er koppen rolden?*

Nee, zo was het. De rust moest hersteld worden. Wie de waarheid van het woord had, daar is eigenlijk nooit meer over gesproken, dat werd angstvallig buiten de afhandeling van het conflict gehouden. Er werd nog een commissie ingesteld, die met een rapport kwam (vernietigend voor de hoofdlegerpredikant Bos, W.H.) maar veel baatte dit niet. De rust moest hersteld en daarom moest Bos eruit en ik naar Suriname of naar de luchtmacht. Er zijn mij toen allerlei gekke voorstellen gedaan, maar daar weigerde ik op in te gaan. Ik heb toen ontslag genomen.

*Nu naar de brief van minister De Geus van 15 oktober 1980. Met de toelichting op zijn eigen brief lijken er wederom problemen te ontstaan tussen de politieke leiding en de geestelijke verzorging in de krijgsmacht. Wat zijn de overeenkomsten en de verschillen met het conflict destijds?*  
Wat ze gemeen hebben is, dat het in beide gevallen gaat om de vrijheid van meningsuiting voor de geestelijke verzorgers in de krijgsmacht. Het grote verschil is dat „mijn” conflict in feite een intern conflict was, tussen de hoofdlegerpredikant en enkele geestelijke verzorgers. Nu is het een conflict tussen de minister en de geestelijke verzorging, waarbij de minister op de stoel van de zendende instanties gaat zitten.

*Verbaast je dit?*

Ja, eigenlijk wel. Het is toch volkomen zot wat er nu, 17 jaar later, door deze minister wordt gezegd. Je zou zeggen, de minister van Defensie De Jong heeft een uitspraak gedaan en dat die dan ook vast ligt. Het was

In het derde portret „Geen blad voor de mond” aandacht voor de ex-legerpredikant H. J. (Jan) Diekerhof. Moesten beide voorgaande portretten geschreven worden op basis van artikelen en krantenknipsels (zowel Bakker als Bartlema zijn overleden), met Diekerhof konden we een vraaggesprek hebben.

Wie was nu deze Diekerhof?

Jan Diekerhof, geboren in 1910 in Arnhem, werd in 1937 zendingspredikant van de Protestantse kerk op het toenmalige West-Nieuw-Guinea. Van 1942 tot 1945 werd hij door de Japanners geïnterneerd. Daarna was hij tot augustus 1947 werkzaam voor de Molukse Protestantse Kerk op Ambon. In 1948 trad hij als predikant van de Ned. Herv. Kerk in dienst van de protestants geestelijke verzorging van luchtmachtmilitairen. Op 1 augustus 1952 ging hij als legerpredikant over naar de landmacht, waar hij werd belast met de leiding van de prot. g.v. van militairen in de drie zuidelijke provincies en tevens met de opleiding van leger- en luchtmachtpredikanten.

In het begin van de zestiger jaren kreeg Diekerhof landelijke bekendheid. Hij verzette zich fel tegen andere leidende figuren in de prot. g.v. van de landmacht, die hem en enkele van zijn collega's (onder wie Herre Bartlema, zie EGO van mei '81) verboden om binnen de krijgsmacht te spreken over het vraagstuk van de kernwapens, althans in de geest van de uitspraak van de synode van de Ned. Herv. Kerk (1962, afwijzing van het gebruik van kernwapens). In zijn in 1966 uitgegeven boek „Een vuile verrader” beschrijft Diekerhof zijn ervaringen met de krijgsmacht en de kerk. De inhoud van zijn boek blijkt na vijftien jaar nog verbazend actueel.

Na een aantal jaren moest Diekerhof het veld ruimen. De bekende dominee Buskes schreef in 1965, nadat Diekerhof ontslag nemen verkozen had boven een strafoverplaatsing, over deze affaire: „Persoonlijk heb ik Diekerhof tot aan het einde geadviseerd vol te houden. Achteraf kan ik alleen maar zeggen, dat het wonderbaarlijk is, dat hij het zo lang heeft volgehouden. Het is een trieste zaak, maar ik heb er alle begrip voor, dat voor hem de grens van het toelaatbare en draagbare bereikt was.”

*in de rust is er vrede*





Ds. H. J. Diekerhof (links op de foto) en hoofdlegerpredikant B. A. Bos tijdens de opleiding van jonge legerpredikanten op de heide bij Büdel (vóór het conflict).

▼  
geen administratieve of organisatorische uitspraak, het betrof een zeer principiële uitspraak! (En vervolgens citeert Diekerhof de hierna vet gedrukte uitspraken, W. H.)

**Minister De Jong zei op 28 februari 1964 over de GV-ers:**

„In ons huis van de strijdkrachten zijn zij waardevolle en hooggeachte logés. Ik heb niets over hen te vertellen. Mijns inziens is er niet het minste bezwaar tegen, dat het vraagstuk van de kernbewapening in de strijdkrachten in discussie wordt gebracht. Ik acht de vrijheid van godsdienst zo hoog, dat ik bereid ben het rumoer om die discussie te aanvaarden.”

En op 3 juni 1964 in de Eerste Kamer:

„Het nucleaire probleem beroert het gehele mensdom, het gaat ieder van ons aan, het kan de gehele toekomst van ons mensdom in gevaar brengen. Het gehele probleem van oorlog en vrede is trouwens de centrale paradox van het hele christendom; het

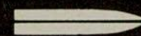
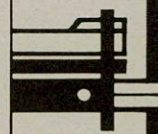
**is een probleem, dat ons allemaal aangaat en het is goed dat het in discussie is. Het zou zelfs erg bedenkelijk zijn, als het niet in discussie was in een christelijk land.”**

Dat zei minister De Jong in 1964. Maar deze minister trekt zich daar niets van aan, die heeft kennelijk niets te maken met de kerken. Hij is wel erg kerkelijk, maar begrijpt er toch geen donder van.

*Je bent kennelijk van mening, dat de kerken en het Humanistisch Verbond onvoldoende gereageerd hebben op de uitspraken, over de geestelijke verzorging, van minister De Geus?*

Zonder meer. De kerken en het Humanistisch Verbond hadden niet alleen moeten spreken, maar ook zeer openlijk stelling moeten nemen en met hun veroordeling hun mensen, die namens hen in de krijgsmacht werkzaam zijn, moreel moeten ondersteunen. De kerken hadden in dit principiële geval partij moeten en

# vaste prik



met EGO leer je leven

Europa: strafschoopgebied

vrede: spaarregeling

ook zonder oorlog valt de bom wel

wapen: middel van bestaan

soldaat: iemand die klaar staat voor een ander

emigratie: bemande vlucht

niet zijn of welzijn

EGO's teksten hebben een enorme lading

ik tank dus ik ben

de meeste raketten willen een vaste baan om de aarde

carrièrebloem: klimroos

Pappie door die dunne ozonlaag kan God ons toch beter zien

NATO: dienstencentrum

wat wil je later worden: vrede

trainersbank: crisiscentrum

they shoot presidents don't they

SamSam: nieuwe raket

haal- of verhaalbaar dat is de zaak

soldaat: gelidmaat

EGO: lieverkoekjes bakken we niet

behoren te kiezen tegen minister De Geus, ook al is hij honderd maal lid van diezelfde kerk. Het gaat immers om de vrijheid van het woord voor de geestelijke verzorgers in de krijgsmacht. Toevallig gaat het nu over kernwapens, maar dat geldt evenzeer voor elke andere zaak. Het lijkt verdorie wel of er niets veranderd is sinds mijn vertrek uit de krijgsmacht in 1965.

Wim Heij



## Opvoeden tegen de stroom in

Opvoeden is niet langer: mensen opkweken die passen in de geldende samenleving. De wereld heeft mensen nodig die aan verandering willen meewerken en tenminste bereid zijn de veranderingen te aanvaarden die hoe dan ook zullen plaats hebben. Die opvoeding zal moeten pbtotsen tegen de mentaliteit die lijkt uit het gedrag van de super-machten en hun geallieerden. Dat gedrag toont een machts- en geweldsdenken dat niet meer redelijk is. Die opvoeding zal moeten pttornen tegen een economisch denken dat, kortzichtig, zich slechts epalen laat door nationale en individuele directe voordelen. Idus prof. B. V. A. Röling in zijn leiding in het boek „Pedagogiek oor de vrede, opvoeden tegen de stroom in.”

Het boek is ontstaan naar aanleiding van een internationaal symposium over vredesopvoeding in mei '80, georganiseerd door de stichting Vredesopbouw en de vakgroep wijsgerie en historische pedagogiek van de Rijksuniversiteit te Utrecht. Dit boek is het resultaat van de samenwerking van beide organisaties. De bundel bevat een veertiental lezingen van dertien auteurs. Ook wordt er verslag gedaan van de discussie die n.a.v. de lezingen plaatsvond. De persoonlijke behandeling van de auteurs heeft ten gevolge dat de bijdragen zeer gevarieerd van karakter zijn.

### Vijf gebieden

Er worden 5 belangrijke gebieden behandeld:

De geschiedenis  
Welke ervaringen hebben vredesopvoeders opgedaan en hoe zijn de oorzaken van hun gemaakte fouten te vermijden?

De legitimatie van opvoeden  
Wat is een goede, wat een slechte opvoedkundige maatregel als we het over vredesopvoeding hebben en waarom?

Wat zijn volwassenen, wat zijn kinderen, hoe is de maatschappij en hoe moeten we deze standpunten uitwerken naar de vredesopvoeding?

Macro- en microstructuren  
Oorlog en vrede zijn macro-problemen die vooral hun oorzaak vinden in structuren. Opvoeden is vooral een zaak tussen personen en gebeurt in micro-situaties. Hoe liggen de relaties tussen beide niveaus? Hoe kun-

nen we leren omgaan met conflicten?

– Het onbedoelde leren

Hoe kunnen opvoeders inzicht en greep krijgen op b.v. de onbedoelde invloed die uitgaat van het lezen van boeken?

– Cultuur en tegencultuur

Het belangrijkste gebied!

Is vredesopvoeding mogelijk in een cultuur die in feite een tegencultuur is van die welke de vredesopvoeder nastreeft?

### Angst, een slechte leermeester

In deze bundel proberen de auteurs een aanzet te geven om op deze punten een pedagogisch antwoord te geven, want een nieuwe bezinning op

### Alternatief

De auteurs van deze bundel nemen de waarschuwing van Dasberg in ieder geval serieus.

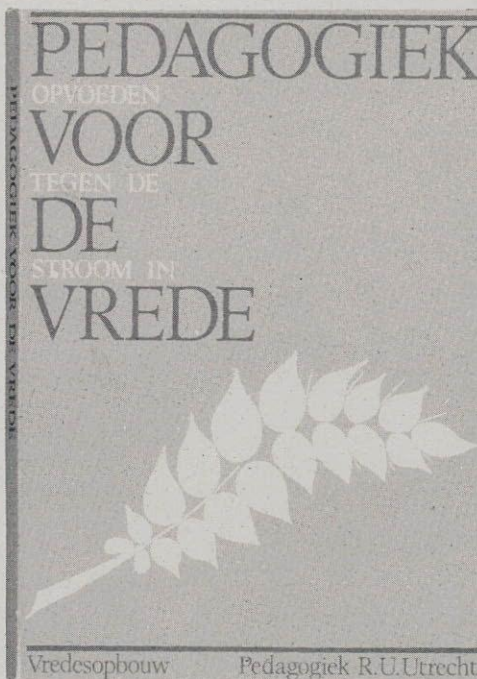
Men geeft de weg aan van het alternatief en men ondergraaft door de analyses niet het werk van de mensen die zich nu al inzetten voor een werkelijke vrede. Integendeel. Men biedt ook de praktijk de helpende hand.

Achter in de bundel is een literatuurlijst opgenomen van nederlandse, engelse en duitstalige werken, die een overzicht geven van wat er reeds verschenen is op het gebied van vredesonderwijs en vredesopvoeding. Tevens wordt er enige informatie verschaft over de auteurs en (handige) samenvattingen gegeven van de lezingen.

Dit boek is aan te raden voor iedereen die opvoedingsverantwoordelijkheid draagt of in de toekomst wil dragen. Of het tegen de stroom in opvoeden succesvol zal zijn, mag men betwijfelen, want de tegenkrachten zijn groot. Prof. B. V. A. Röling: „Maar zo'n twijfel betreffende het slagen mag het toch beginnen niet verhinderen, noch het gestaag voortgaan belemmeren.”

Jacques van den Blink

„Pedagogiek voor de vrede” is te verkrijgen bij de Stichting Vredesopbouw, Parkstraat 9, 3581 PA Utrecht, tel. 030-316925 (of bij de betrouwbare boekhandel).



de theoretische onderbouwing van de vredesopvoeding lijkt een steeds grotere noodzaak.

Het gevaar van een derde wereldoorlog, als we voortgaan op de weg die nu gevolgd wordt, is haast onvermijdelijk. Er kan door dit besef een machteloosheid ontstaan die de ondergang kan ondersteunen. Machteloosheid maakt opvoeden zinloos en daardoor onmogelijk. Prof. dr. Lea Dasberg heeft hier treffend over gezegd: „Een generatie die het heden ontvlucht uit angst dat er geen toekomst zal zijn, kan onmogelijk een volgende generatie opvoeden.”

soms valt EGO slecht



# Mens- en milieuvriendelijk ondernemen

## Een voorbeeld van een sprankeltje hoop

MeMo-bedrijven noem je het en het gaat ze niet eens slecht. Ze zijn klein en als het even kan milieuvriendelijk. Het is de bedoeling dat de mensen die er werken dat met enig plezier doen. En dat de afstand van producent naar consument niet al te groot wordt.

Verspreid over alle provincies, over veel dorpen en steden zijn er al naar schatting 1000 MeMo-bedrijven. Maar de groei zit er nog steeds in. In 1985 worden er zo'n 3000 verwacht. Met een gezamenlijke werkgelegenheid voor ongeveer 10.000 mensen.

### MeMo-gids

In de **Gids van en voor mens- en milieuvriendelijk ondernemen** vind je een overzicht waar het bij die MeMo-bedrijven om gaat. Verspreid over talloze eenmans-, tweemans-, driemans- of meermanszaakjes gaat het om een heel assortiment aan goederen en diensten. Veel MeMo-bedrijven houden zich met een of andere vorm van landbouw bezig. Er komt groente of fruit vandaan. En honing of bijenwas. Men maakt er kaas of produceert er via een aangepaste rundveehouderij milieuvriendelijke melk. Maar MeMo-bedrijven bewegen zich ook op tal van andere terreinen. Men maakt er kaarsen, men weeft en spint, men maakt er houten speelgoed. Op andere MeMo-bedrijven kun je boeken laten binden, drukwerk vervaardigen of affiches laten ontwerpen. Er zijn MeMo-bedrijven die een restaurant exploiteren of een molen runnen; er zijn er die schilderwerk verrichten of verhuizingen verzorgen. Andere zijn weer gespecialiseerd als adviesbureau voor woningbouw, computergebruik, energiebesparing, gezonde voeding enz.

### Mond-tot-mond reclame

De meeste MeMo-bedrijven timmeren niet erg aan de weg. Ze hebben er geen tijd en geen mankracht voor. De mensen die er bij betrokken zijn zoeken hun contacten via soms geheel eigen wegen. De mond-tot-mond reclame is in de MeMo-wereld minstens even belangrijk als een plaatsje in de Gouden Gids of een advertentie in de plaatselijke huis-aan-huis krant. Door dat alles komen de MeMo-bedrijven zelden echt in het nieuws. Wel worden er regelmatig MeMo-beurzen gehouden, waar gelukkig een breed samengesteld publiek op afkomt.

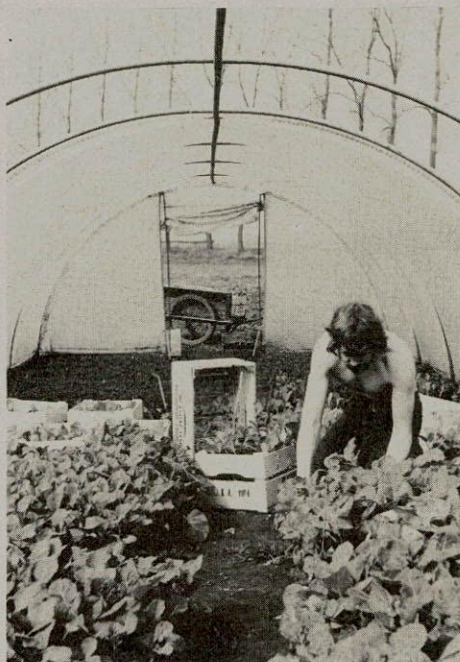
De kranten richten echter hun aandacht veelal op een andere economische werkelijkheid. Dat is die veel grootschaliger werkelijkheid, die het beeld oplevert van veel kommer en kwel, van veel onzekerheid, van veel

uitzichtloosheid als het gaat om het bedrijfsleven in ons land.

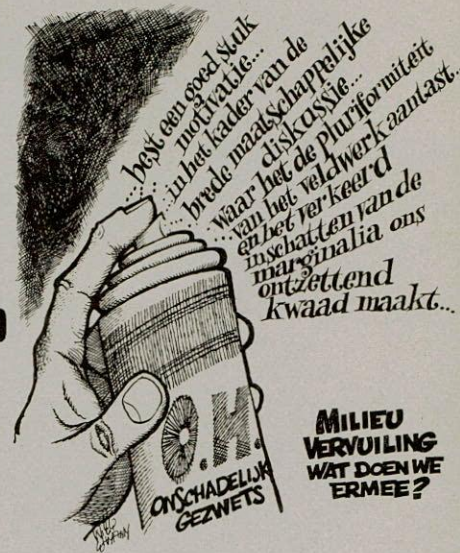
Inderdaad, de dalende winsten, de rode cijfers, de faillissementen, de bedrijfssluitingen bepalen veelal de economische berichtgeving. En weinig schijnt de stroom van onheil te kunnen keren. De straat opgaan, het bedrijf bezetten, het wordt nog wel gedaan, maar steeds minder mensen geloven er nog in. De berusting wint het zo langzamerhand van de opstandigheid.

### Tegenstroom

Juist als tegenhanger van de huidige moeilijkheden in het „normale” bedrijfsleven is de opkomst van de MeMo-bedrijfjes zo opmerkelijk. Om heel wat redenen gaat het inderdaad om een tegenstroom. Een tegenstroom met weinig statuskoffers en mooi zittende receptionisten. Een tegenstroom zonder directiechauffeurs en chique jaarverslagen. Maar in de soms heel andere MeMo-wereld worden wel zaken gedaan, moet wel de tent overeind worden gehouden,



Ecologische tuinderij



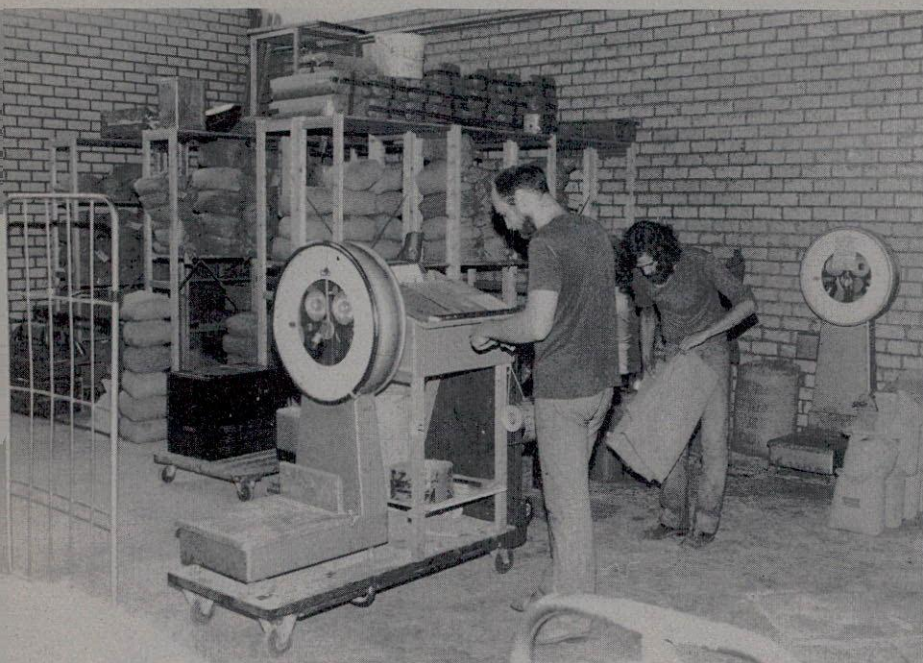
moet wel degelijk regelmatig de verhouding tussen kosten en baten tegenover elkaar worden gezet. MeMo-bedrijven, hoe klein ook, zijn niet in de eerste plaats goede onderkomens voor zwaarbebaarde mannen of alternatief geklede vrouwen; ze zijn in de eerste plaats **ondernemingen**, die een goed produkt moeten leveren tegen een redelijke prijs.

Vaak gaat het om bedrijfjes waarin mensen werken, die het in het normale bedrijfsleven niet zo zien zitten. Of die er niet aan de bak komen, omdat ze andersoortige ideeën hebben over werken als zodanig, over produktie en consumptie, over energie en afvalstoffen enz. Het gaat ook soms om mensen, die zich willen kleden zoals ze zelf willen, hun haar willen dragen zoals ze zelf willen. Daarnaast betreft het ook wel mensen, die liever in een kleine groep gelijkgezinde vrienden willen werken, dan op een bedrijf met onderling sterk verschillende collega's. Belangrijk in MeMo-bedrijven is ook het overzicht dat men wenst te houden over het gehele produktieproces. In heel veel bedrijven zijn de medewerkers maar in staat één klein onderdeel van het proces van grondstof tot eindprodukt te overzien. In MeMo-bedrijven is dat veel minder het geval. Men moet bijna alles zelf doen zelf de basisprodukten of grondstoffen inkopen, zelf de produkten verzorgen, zelf de verkoop regelen. De kennis van het produkt dat men verkoopt wordt daardoor veel groter dan in andere situaties mogelijk is. De voorlichting aan de afnemer kan dan ook veel directer en duidelijker worden: men weet waar men het over heeft.

### Contact producent – klant

Ook dat meer rechtstreekse contact met de klant staat in de MeMo-gedachte op de voorgrond. Het totaal anonieme van het produkt dat velen in een warenhuis of bij de supermarkt kopen, gaat steeds meer mensen tegenstaan. Een toenemend aantal consumenten wil weten wat er





erdeelcentrum van ecologische voedingsprodukten Het Boldercentrum in Bostel

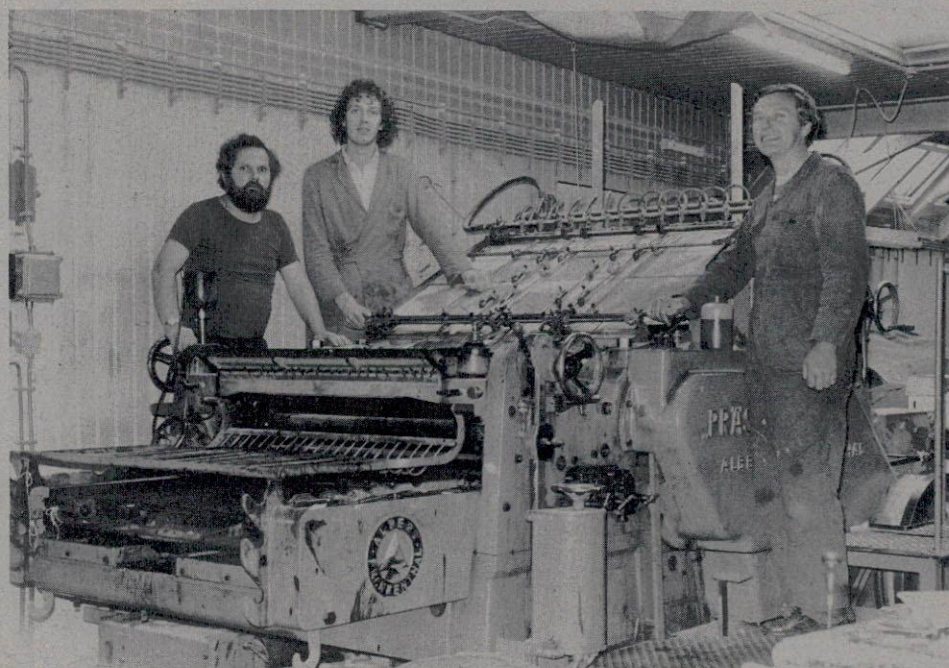
et een produkt is gedaan, hoe het is ehandeld, welke grondstoffen er in tten. Ook de ambachtelijke wijze aarop veel MeMo-bedrijven stoelen reekt steeds meer mensen aan. En at niet alleen vanwege een soort eimwee naar het verleden. Met na-e gezondheidsaspecten spelen te-enwoordig een belangrijke rol.

et mens- en milieuvriendelijke van eMo-bedrijven zit hem ook in de andacht voor energie-arme technie-en in de aandacht voor de afval-offen. Veel MeMo-ondernemers be-effen dat produktie óók gebruik of erbruik van (schaarse) grondstoffen etekent, dat produktie energie kost, at iedere produktie het maken van est- en afvalprodukten met zich neebrenkt. Toch is het wel de vraag f een zeer sterke uitbreiding van de eMo-bedrijven in alle opzichten ilieuvriendelijker is. De efficiëntie ij het gebruik van materialen en nergie is bij de massale vervaardi-ing van standaardprodukten in een oog geautomatiseerde) procesin-ustrie waarschijnlijk groter dan in ele ambachtelijk opgezette bedrijfs-s. Daar staat tegenover dat de in-ustriële werknemer als regel meer vervreemd" van zijn produkt is dan e ambachtsmens. Deze laatste zal ls regel veel beter en veel eerder en aantal excessen onder ogen zien n ingrijpen.

## ernieuwing

eel aantrekkelijk bij het MeMo-be-rijf is de mogelijkheid zelf naar ieuwe technieken en toepassingen e zoeken. De overheid, het bedrijfs-ven, de politieke partijen hebben e laatste tijd hun mond vol over in-ovatie, over het scheppen van ieuwe produkten of het vernieuwen an reeds bestaande produkten. Na-tuurlijk wordt daar bij de grotere ndernemingen voortdurend aan ewerkt. Maar de basiskosten zijn

daar als regel zeer hoog. Ook kleine-re bedrijven (inclusief de MeMo-be-drijven) kunnen bij die innovatie een belangrijke rol spelen. Nieuwe vin-dingen zijn soms het resultaat van denken en werken van hele teams, maar ook eenlingen kunnen soms ver komen. Tussen de MeMo-bewe-ging en bijv. de T.H. in Delft zijn al



Coöperatieve drukkerij De Volharding in Groningen

contacten gelegd om op het gebied van de innovatie verder te kunnen.

MeMo-ondernemers zijn niet zelden idealisten. Dat betekent soms dat zij op andere zaken gericht zijn dan op de kluwen van verplichtingen die zij als ondernemers hebben. Om maar eens wat te noemen, een MeMo-bedrijf moet wél een vestigingsvergunning hebben, moet wél voldoen aan de verplichtingen van de Hinderwet,

moet wél belastingen betalen, moet wél zijn boekhouding bijhouden enz. Om over al deze zaken voorlichting te geven is enkele jaren geleden een stichting opgericht: de **Stichting MeMo, Damrak 37 III, 1012 LK Amsterdam, tel. 020-268294**. Bij die stichting ligt ook de motor van de verspreiding van de MeMo-gedachte in ons land. Belangstellenden kunnen tegen minimaal f 15,— per jaar donateur van de stichting worden. Men krijgt dan 4 x per jaar de Me-Mokrant. Ook de al eerder genoemde gids met ongeveer 800 adressen is bij de Stichting MeMo verkrijgbaar (f 6,50 storten op postgiro 275.000 van Stichting MeMo, Amsterdam). Toch maar eens doen. Al is het alleen maar om te zien dat er in Nederland heus nog wel leven in de economische brouwerij zit. En is leven niet tegelijk hoop?

Frits Maas

(foto's van De Twaalf Ambachten, Esschebaan 9a, 5282 JK Bostel, tel. 04116-72621)

wortelen, akkoord, maar  
in wiens grond



# De sprong in het ongewisse (5)

Iwan Karamazow: „Als God niet bestaat, dan is alles geoorloofd”

F. M. Dostojewski

Ja, dat is de grote angst, die mensen overvalt bij de grote sprong in het ongewisse, uit de veilige beslotenheid van een liefhebbende wereld met God naar het onverschillige heelal, waar men het zelf maar uit moet zoeken. De angst voor de vrijheid. De waarheid en de waarden vroeger zo stevig verankerd in God worden plotseling afhankelijk van mensen en verliezen daardoor hun fundament.

Niemand, die dat dieper doorvoeld heeft dan Dostojewski in één van de geweldigste romans van alle tijden: De Gebroeders Karamazow, nu net honderd jaar geleden verschenen.

Of ... het moet Nietzsche zijn geweest, die in dezelfde jaren „De Vrolijke Wetenschap” schreef. Daarin komt een verhaal voor, waarin hij een nieuwe tijd aankondigt, die hem overigens met schrik vervult: De tijd na de dood van God.

„Heb je ooit van die gek gehoord, die op klaarlichte dag een lantaarn opstak, op de markt ging lopen en onophoudelijk riep: „Ik zoek God, ik zoek God.”

De mensen lachten en riepen: Is hij soms verdwaald, heeft hij zich verstoep of is hij naar het buitenland vertrokken? De gek sprong midden tussen hen in en doorboorde hen met zijn blikken: Waar God heen is? Dat zal ik jullie zeggen. Wij hebben hem gedood – jullie en ik!

Wij allen zijn zijn moordenaars. Maar hoe hebben we dat gedaan?

Wat hebben wij gedaan, toen wij de aarde van haar zoon loskoppelden?

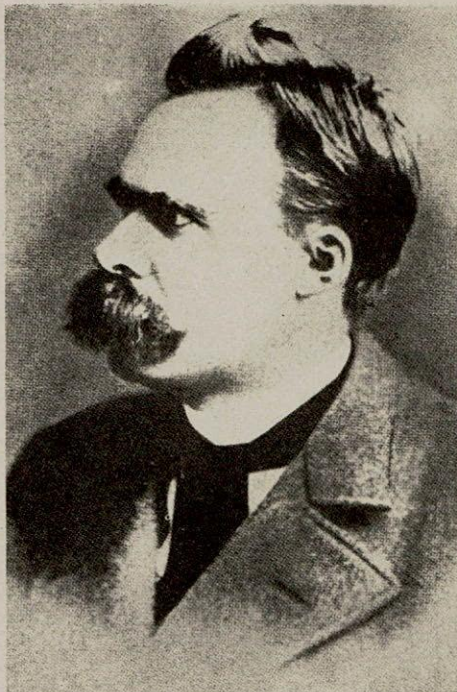
Vallen wij niet aan één stuk door?

En wel achterwaarts, zijwaarts, voorwaarts, naar alle kanten. Is er nog wel een onder en boven? Horen wij nog niets van het gedruis der doodgravers, die God begraven?

Ruiken wij nog niets van de Goddelijke ontbinding? God is dood! God blijft dood! En wij hebben hem gedood!”

Zover Nietzsche, jammer dat ik hem hier niet volledig kan citeren, want ieder woord is belangrijk. Waarmee hebben we God gedood? Met ons denken en ons doen. Met onze wetenschap en onze techniek hebben we de aarde losgekoppeld van haar zoon. Daarmee hebben we de zaak zelf in handen genomen met alle gevolgen daarvan. En Nietzsche vraagt dan ook:

Is niet de grootte van deze daad te groot voor ons? Moeten wij niet zelf goden worden om haar ook maar waardig te schijnen? Nooit was er een grotere daad. En de gek in zijn verhaal wierp eindelijk de lantaarn op de grond, die in stukken brak en uitdoofde. „Ik kom te vroeg,” zei hij, „het is mijn tijd nog niet. Dit ongelooftelijke gebeuren is nog onderweg”.



Friedrich Nietzsche 1844 – 1900

Wat Nietzsche voorvoelde, dat heeft zich inmiddels voltrokken. En heel veel mensen beseffen dat.

## Theologen

Niet alleen humanisten geven zich daar rekenschap van. Ook christenen. Het lijkt wel alsof die kreet van dat gekke mannetje: „God is dood” een nieuw bloeitijdperk in de theologie, de godgeleerdheid heeft ingeluid. Het aantal boeken met titels als „De dood van God” en „Christendom na de dood van God” zijn nauwelijks te tellen. Sommige daarvan zijn hele dikke turven en ondanks dat worden ze vlijtig gelezen. De oplagen zijn niet gering.

In 1963 verscheen een klein boekje, dat binnen een paar maanden een bestseller werd over de hele wereld. Het heette „Eerlijk voor God” en was geschreven door een bisschop van de Anglicaanse kerk (de Engelse kerk):

John. A. T. Robinson, bisschop van Woolwich.

Hij zegt daarin, enigszins vrij weergegeven: „De bijbel spreekt over een God daarboven. Wij mensen van deze tijd kunnen niet meer denken in een wereldbeeld met drie verdiepingen, de hemel boven, de aarde beneden en de wateren daaronder. Daarom zijn we gaan spreken over een God „daarbuiten”. Maar de tekenen wijzen erop, dat we het tijdstip naderen waarop de hele opvatting van een God „daarbuiten” die ons zo goed te pas kwam, toen het wereldbeeld van een heelal met drie verdiepingen in elkaar stortte, nu meer een belemmering wordt dan dat ze ons helpt.”

Robinson beriep zich in zijn boekje o.a. op de Duitse theoloog Bonhoeffer. Die is in de oorlog in verzet gekomen tegen het nationaal-socialisme van Hitler. Hij is daarom gevangen genomen en in de gevangenis door de S.S. opgehangen in de laatste maanden van de oorlog. Zijn beroemdste boek heet „Widerstand und Ergebung” (Verzet en Overgave). Daarin vind je deze merkwaardige woorden:

„Wij kunnen niet eerlijk zijn zonder te erkennen, dat wij moeten leven in de wereld, als ware er geen God. En dit moeten we juist erkennen voor het aangezicht van God. God doet ons weten, dat wij moeten leven als mensen, die het zonder hem moeten klaren.”

Het klinkt allemaal wat paradoxaal, maar naar mijn mening was het een oproep aan christenen om voortaan zelf te denken, zelf te kiezen en zelf te beslissen in plaats van zich van boven af te laten gezeggen.

En dat in het nationaal socialistische Duitsland van die dagen, waar men om het hardste riep: „Führer befehl, wir folgen,” juist uit angst voor de vrijheid en de eigen verantwoordelijkheid. Bonhoeffer's wrede einde in de laatste maanden is daarmee genoegzaam verklaard.

## Stormachtige ontwikkelingen

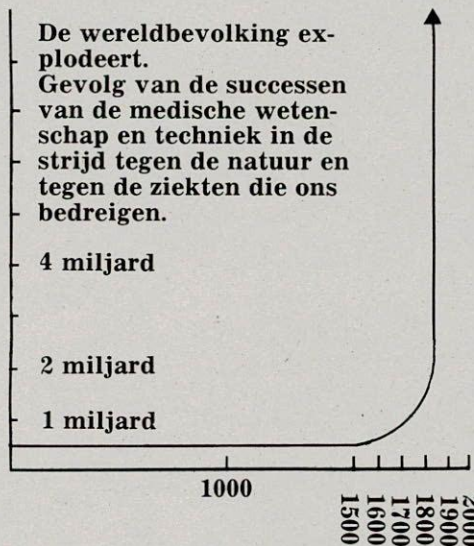
Na deze theologische uitweiding terug naar het gebeuren, dat Nietzsche heeft voorzien en dat inmiddels is geschied: De dood van God, of wel de overgang van een wereld mét naar een wereld zonder God. Geen kleinigheid. Dat is wel duidelijk. Alle dingen veranderen erdoor: het denken en het doen van mensen, het opvoeden van de kinderen, de we-



Hoogste snelheid toen 100 km/uur, bereikt door Stephenson in een wedstrijd tussen Leeds en Hull. In 1900 ongeveer de eerste vliegtuigen. Maar ook Blériot, die het eerst over het kanaal vloog ging niet veel sneller dan 100 km/uur. Maar dan begint het. Veertig jaar later vliegen de Spitfires in de slag om Engeland 600 km/uur. En weer 25 jaar later komen de maanreizigers terug met een snelheid, die nauwelijks voorstelbaar is. De lijn gaat recht omhoog.

### Bevolkingsgroei

Precies zo'n grafiek kan men maken van de groei van de wereldbevolking:



In het jaar 1, de tijd van Keizer Augustus, was de wereldbevolking niet meer dan 250 miljoen, schat men. Het duurde tot 1600 voor het verdubbeld was tot een ½ miljard. ± 1820 was het al 1 miljard. Weer een eeuw later 2 miljard. Dus 1920. Slechts 50 jaar later 4 miljard. En in het jaar 2000 zal het 6 à 7 miljard zijn.

Of we nu de hoeveelheid energie nemen, die we samen gebruiken; of de hoeveelheid goederen, die we produceren en consumeren, het vertoont hetzelfde beeld. Dat is de vooruitgang. Helaas groeien in het zelfde tempo ook de hoeveelheden vuiligheid, waarmee we de aarde, de wateren en de dampkring vergiftigen. En... de hoeveelheid explosieven en de explosieve kracht van de bommen waarmee de mensen elkaar dreigen te vernietigen in één grote ploff.

### Mensenwerk

Er is één gemeenschappelijke wortel van al die explosieve ontwikkelingen: de groei van de wetenschap en de techniek. De mensen hebben hun lot in eigen handen genomen. Niemand geeft zich zonder meer over aan de genade en ongenade van het lot en van de natuur, aan ziekte, dood en ellende, hoogstens biddend voor een plaatsje in een beter hierna.

Men aanvaardt ook niet meer de macht van heersers, die beweren te handelen in naam en bij de gratie Gods. Men verzet zich tegen alle machthebbers, absolute vorsten, prelaten, autoritaire vaders van gezinnen, leermeesters en bazen, die blinde gehoorzaamheid eisen.

Moderne mensen voeden hun kinderen op tot vrije zelfstandigheid en alle normen, waarden, voorschriften, taboes, heilige instituten als bijv. het huwelijk worden opnieuw getoetst. Het aantal kinderen, dat men krijgt laat men niet meer over aan de wil van God of het toeval. Men regelt dat zelf. We zijn zelfs bezig en heel hard om ons te ontdoen van de slaafse arbeid, het vieze, vervelende en gevaarlijke werk.

De grootste krachtproef zal echter zijn om ons van het geweld van de wapens te ontdoen. Want als dat niet lukt worden de wapens ons de baas.

### Daarom vroeg Nietzsche misschien:

**Is die daad niet te groot voor ons. Moeten we niet zelf goden worden? Hebben we misschien met onze wetenschap en techniek de natuur- en de maatschappelijke krachten alleen maar losgemaakt van hun ketenen, zonder de macht te bezitten om ze te beheersen? Moeten we voor dat laatste niet beschikken over een bovenmenselijke waarheid en bovenal weten wat goed en kwaad is?**

**Over onze kennis en over goed en kwaad zal het gaan in de twee volgende artikelen.**

*Seine van de Belt*

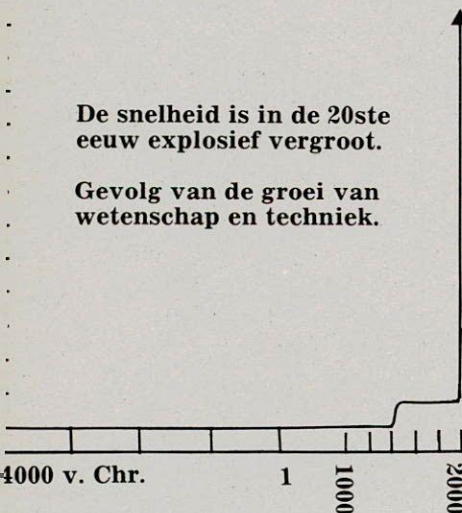
tenschap en de kunst, de politiek en de economie (de produktieverhoudingen), de relaties tussen de mensen.

Maar wat is hier oorzaak? Wat gevolg? Het is ook mogelijk, dat eerst de produktieverhoudingen zijn veranderd en daardoor de wetenschap en de kunst en de kijk op de wereld. De materiële onderbouw, zegt Karl Marx, is bepalend voor de geestelijke bovenbouw.

Er is nog een derde mogelijkheid n.l. dat er helemaal geen sprake is van een eerst en een daarna, maar dat er gewoon één ontwikkeling is, die zich doorzet op alle levensgebieden. Die ontwikkeling heeft in onze tijd op al die verschillende terreinen het karakter van een explosie, een ontploffing.

### Snelheid

Kijk naar de snelheid, waarmee we ons kunnen voortbewegen. De verandering daarvan kan in een lijn, een kromme worden weergegeven, zoals in de volgende grafiek:



De grondlijn geeft de tijd aan; de laatste 6000 jaar. Van 4000 voor tot 2000 na het begin van de jaartelling. De verticale lijn de snelheid, waarmee mensen zich kunnen voortbewegen.

4000 v. Chr. had men het paard al getemd en voor een wagentje gespannen. Snelheid laten we zeggen 50 km/uur. In het jaar 1 was het nog net zo. In de tijd van Karel V, 't jaar 1500, was er niets veranderd. Pas na 1750 kwam er een kleine verandering. De stoommachine werd uitgevonden en op wielen geplaatst: de locomotief.



*Humanisme: de andere kant leren zien als de achterkant van het gelijk*



# „La provinciale”: liefdevol portret

De Zwitserse regisseur Claude Goretta (51) heeft met *L'Invitation* en „La dentellière” twee zulke bijzondere films afgeleverd, dat de kenner blind toe zal stappen naar alles wat er verder nog van hem verschijnt. Hij kan eigenlijk niet meer stuk, en dat bewijst hij opnieuw met zijn laatste film „La provinciale,” waarin Nathalie Bay onder zijn leiding een sublieme rol speelt.

Christine is dertig. Ze woont in een kleine plaats in de provincie, heeft werk en vrienden, zit op een zangkoor, kortom, een beschut leven. Maar ze wil meer en ze beseft dat ze dat snel zal moeten doen, wil ze niet haar hele leven in haar dorp blijven hangen. Christine gaat naar Parijs. Ze mag de kamer van een collega bewonen, maar verder heeft ze niets om haar op weg te helpen, behalve haar bekwaamheid als technisch tekenares en haar hoopvolle verwachtingen. Ze lijkt een zeer uitgebalanceerde persoonlijkheid, aantrekkelijk door haar rust en vriendelijkheid, meer nog dan door haar schoonheid. De eerste avond acclimatiseert ze in de grote stad, moet wennen aan de metro die aan haar raam voorbij raast, aan de drukte op straat. De moeilijkheden beginnen wanneer ze haar eerste afspraak heeft. Een relatie van haar vroegere baas, bij wie ze misschien zou kunnen gaan werken, benadert haar zo onbeschaamd, dat ze hem een klap in het gezicht geeft en de deur uitstapt. Van die dag af is ze op zichzelf aangewezen. Solliciteren in haar eigen vak

lukt helemaal niet, ze moet het met allerlei randwerkzaamheden zien te redden. Haar steun en toeverlaat wordt aanvankelijk de kastelein op de hoek, die wel begrijpt wat er in haar omgaat.

Na korte tijd ontmoet ze Rémy, gespeeld door Bruno Ganz. Een aantrekkelijk academicus, die wordt gefascineerd door de onschuld van Christine en hevig verliefd op haar wordt. Ze hebben een korte roman- ce, maar wanneer Rémy de kans krijgt om voor zijn carrière een jaar naar Japan te gaan, kiest hij toch daarvoor. Op zijn voorstel om hem na te reizen gaat Christine niet in, omdat ze onafhankelijk wil zijn. Later ontmoet ze Claire, een actrice die met het spelen in reclamefilmpjes net genoeg verdient om zichzelf en haar twee zoontjes in leven te houden. Eindelijk heeft Christine een houvast, een vriendin. Claire is tentijde van hun ontmoeting een hoopje ellende. Later verandert ze zienderogen, en ze vertelt Christine van haar besluit om een streep onder haar armoede te zetten: ze geeft zich een

paar maal per week af met dure oudere mannen. Zo kan ze blijven acteren, maar ze hoeft er niet meer van te leven. Ze heeft zelf de illusie dat ze de mannen in kwestie ook echt gelukkig maakt. Christine veroordeelt haar vriendin niet, vraagt alleen verwonderd naar details.

Bij haar omzwervingen op zoek naar werk komt Christine ook nog in contact met een jonge rijke man, die haar misschien aan werk kan helpen. Ze zakken een avond door en dan blijkt dat de man doodongelukkig is, omdat zijn vrouw hem heeft verlaten. Christine manoeuvreert hem zo goed en zo kwaad als het gaat in zijn bed, en verdwijnt. Als ze de volgende dag op zijn kantoor komt om over het werk te praten, blijkt dat hij zelfmoord heeft gepleegd. Weer staat ze met lege handen.

Dan haalt Claire haar over om mee te gaan naar een weekendje van industriëlen in de provincie. Haar taak zal zijn zich levendig met de gasten te onderhouden en wie weet wie ze tegenkomt. Christine stemt weliswaar toe, maar begint steeds zekerder te voelen, dat ze op de verkeerde weg is. Als er tijdens de party een hardloophwedstrijd wordt georganiseerd, waarbij alle aanwezige dames meedoen en er door de heren op hen wordt gewed met grote geldbedragen, loopt Christine de wedstrijd weliswaar uit, maar als ze blijkt te winnen, geeft ze haar prijs aan Claire en verlaat voortijdig het feest. Hier hoort ze niet thuis, zo hoeft ze niet rijk te worden, dan maar geen grote stad, dan maar weer gewoon veilig naar huis. Ze is niet terneergeslagen en zoals ze daar op het kleine stationnetje loopt ziet ze er eigenlijk heel gelukkig uit. Ze heeft zichzelf een kans gegund en het is haar niet gelukt. Nou, dan niet. Zoals Claire wil ze, kan ze niet leven, zij heeft altijd nog iets om op terug te vallen.

Claude Goretta heeft met deze film niet de werkelijkheid willen schetsen, maar meer een aantal symbolische gebeurtenissen achter elkaar willen plaatsen. De obstakels en hindernissen waar iemand in Christine's situatie mee te maken krijgt in het leven. De hardloophwedstrijd aan het eind van de film, een soort hordenloop, is daar nog het meest sprekende voorbeeld van. Christine wint wel, ze zou zich dus wel een plaats in het grote stadsleven kunnen veroveren, maar ze wil de prijs er niet voor be-



Nathalie Bay (links) en Angela Winkler als Christine en Claire in „La provinciale”



talen. Ze wil het op haar manier of anders niet.

Claire is de verpersoonlijking van het leven, dat Christine weigert te leiden. Claire begrijpt niet dat Christine het geld van de prijs niet wil hebben. Christine begrijpt dat geld voor Claire geld is, waar het ook vandaan komt. En daar scheiden zich hun wegen, hun levens, hun opvattingen.

Een bijzonder mooie film, met geweldig veel liefde gemaakt. Waarschijnlijk ook de doorbraak voor Nathalie Bay, zoals „La dentellière” dat was voor Isabelle Huppert. Zéér aanbevolen!

Leo van Opzeeland



Michel Serrault als Marlene Dietrich in het tweede deel van „La cage au folles”

## in 't kort

Wie van travestie houdt (en dat zijn hele volksstammen), kan opnieuw zijn hart ophalen bij het vervolg van „La cage au folles,” een komedie over homofiele nachtclubbezoekers. Ugo Tognazzi en Michel Serrault hadden met hun eerste film in dit genre zoveel succes, dat ze opnieuw over het doek vlinderen in een wat in elkaar getimmerd verhaal met veel spionage en achtervolgingen erin. Eigenlijk walgelijk, maar zó knap gespeeld, zo goed volgehouden en zo echt helemaal gemaakt om te amuseren, dat de kijker al snel door de knieën gaat.

Zeer verdienstelijk heeft John G. Avildsen (o.a. Rocky, Slow dancing in the big city) het verhaal verfilmd over de formule voor synthetische brandstof, een stof die in de Tweede Wereldoorlog werd uitgevonden en ook gebruikt, en waarvan de fabricage naderhand weer geheel werd stopgezet. Nog altijd houdt men de formule achter, al zou er in onze tijd van energieschaarste natuurlijk geweldig veel empoel voor een derge-

lijke uitvinding bestaan. Maar de machtsverhoudingen in de wereld liggen zo gevoelig en er zijn zoveel regeringen gebaat bij een voortbestaan van de huidige situatie, dat men het „van hogerhand” raadzaam acht de zaak voorlopig maar te laten zoals hij is.

Schrijver Steve Shagan stuitte tijdens researchwerkzaamheden voor het script van „Voyage of the damned” op gegevens over deze formule, ging graven en ontdekte een verhaal, dat hij eerst controleerde en daarna in een boek verwerkte, dat onmiddellijk een bestseller werd. Er zit een grond van waarheid in het gegeven, maar Shagan heeft het allemaal in een lekker lopend verhaal gegoten. George C. Scott speelt in „The formula” een politieman die naar aanleiding van de moord op een ex-collega op het spoor komt van de formule, Marlon Brando is de oliemagnaat Adam Steiffel, Marthe Keller de spionne Lisa. Een aannemelijke film met goede rollen en een goed uitgewerkt script en met een aantal zeer subtiele grapjes erin.



George C. Scott en Marlon Brando als de politieman en de oliemagnaat in „The formula”

Erg knap heeft Sissy Spacek de rol van „Coal miners daughter” gespeeld en zeer terecht kreeg ze daarvoor een Oscar. Als het verhaal begint is ze een meisje van dertien, in de ban van een stoere soldaat, twintig jaar later is ze moeder van zes kinderen en zeer succesvol country- and western zangeres. Hoewel het genre muziek me helemaal niet ligt, heb ik met bijzonder veel plezier naar de verfilming van dit leven gekeken en dat zegt dan toch wel veel over de manier waarop er gespeeld wordt. Tommy Lee Jones als Sissy's man, die haar pusht en stimuleert en daar zelf bijna aan ten offer valt, is ook zeer de moeite waard.

L.v.O.



Tommy Lee Jones en Sissy Spacek in „Coal miners daughter”

emancipatie: help in de huishouding



# Na een kernoorlog zit er geen dokter meer in de zaal

**„Als er op een heldere dag een 20 megaton kernbom (20 miljoen ton TNT) vlak boven het centrum van Rotterdam tot ontploffing wordt gebracht, ontstaat er een vuurbal van ruim 2 km. doorsnee, waarin temperaturen van 5 – 10 miljoen graden Celsius heersen. Daardoor zullen de hele binnenstad, gebouwen, straten en een deel van de grond daaronder, in rook en damp veranderen en zal er een krater ontstaan van tientallen meters diepte met een doorsnee van minstens 4 km. Niet alleen in dit gebied, maar tot op een afstand van 9 km. van het centrum van de explosie wordt de hele bevolking (dat wil zeggen ruim 1 miljoen mensen) door de hitte op slag gedood.”**

Dit is een fragment uit de tekst van de advertentie zoals die eind december 1980 in een aantal grote dagbladen werd geplaatst. De ondertekenaars, overwegend artsen, waren daartoe uitgenodigd door de Nederlandse Vereniging voor Medische Polemologie (NVMP).

Na een aantal kerken en het Humanistisch Verbond lieten, met deze advertentie, ook een groot aantal artsen een waarschuwend geluid horen tegen de kernbewapening. Voor EGO aanleiding eens met eërf van de mensen van de NVMP, de heer L. C. Binsbergen, te gaan praten. Binsbergen, huisarts in het Drentse dorpje Nijveen, antwoordt rustig en bedachtzaam op de hem voorgelegde vragen.

*Waarom hebben artsen zich nu uitgesproken?*

Omdat de dreiging van een kernoorlog naderbij leek te komen, toen er allerlei berichten in omloop kwamen over de eventuele invoering van de neutronenbom. Een aantal artsen vroeg zich af: is nu de zogenaamde atoomdrempel bezig verlaagd te worden. Anders gezegd: wordt het nu inderdaad zo dat er een grotere kans is, dat er een kernoorlog ontstaat met grote schade voor de volksgezondheid van miljoenen mensen.

*Behoort dat eigenlijk wel tot het terrein van de artsen?*

Ja, als je de gezondheidszorg in z'n geheel bekijkt, en dat doe je als arts natuurlijk ook. Je bent in de eerste plaats verplicht te kijken naar de gezondheid van je eigen patiënten, maar daarnaast behoort je de zaak ook in breder verband in de gaten te houden. En juist als je denkt dat een kernoorlog enigszins waarschijnlijker wordt, dan betekent dat, dat de gezondheid van zeer grote aantallen mensen wordt bedreigd. Niet alleen dat er miljoenen doden zullen vallen, maar degenen die overblijven zullen in meer of minder ernstige mate ziek worden, zelfs ongeneeslijk ziek, in vele gevallen.

*De advertentie van 30 december '80 stelt dat de bevolking nauwelijks enig idee heeft wat hen boven het hoofd hangt. Hoe komt dat?*

Dat komt omdat er de laatste tijd toch betrekkelijk weinig over geschreven is. Geruime tijd, door een soort evenwicht, leek het erop dat



L. C. Binsbergen

het uitbreken van een kernoorlog onwaarschijnlijk moest worden geacht. Daardoor heeft een belangrijk deel van de mensen werkelijk geen flauw idee van de enorme catastrofe, die zou ontstaan als er op verschillende plaatsen kernontploffingen zouden plaats vinden. Men zou weer eens moeten lezen hoe het indertijd in Japan gegaan is, in augustus 1945, en dan bedenken dat vele kernexplosies die nu mogelijk zijn een ramp als daar is gebeurd vele malen zal overtreffen.

*Denk u dat politici en militairen enig idee hebben wat de gevolgen zijn van een kernoorlog?*

Politici en militairen denken heel vaak in aantallen tanks, vliegtuigen

en raketten. Ze werken ook graag met evenwichten, zodanig dat ze eigenlijk als het ware slechts een deel van de werkelijkheid zien. Ik hoor weleens mensen praten, dan denk ik, het lijkt wel of ze het over een gevecht met pistolen hebben: zoveel pistolen aan de ene kant, zoveel pistolen aan de andere kant en wie de meeste heeft, die heeft ook de meeste kans om te winnen. Maar bij kernwapens ligt dat totaal anders.

Daar is een frakatie van de kernwapens al voldoende om enorme verwoestingen over een groot gebied aan te richten. Dan heeft het toch weinig zin om te praten dat de een wat meer kernwapens heeft dan de ander.

Een groot gedeelte hoeft helemaal niet gebruikt te worden. Het is dan ook onzin om in termen van evenwicht te praten.

*Kunt u ook aangeven waarom de medische stand machteloos staat tegenover de gevolgen van een atoomoorlog?*

Men moet zich bedenken dat het om katastrofes gaat, dat wil zeggen om een rampzalige situatie over enorm uitgestrekte gebieden. Daar zal overeenkomstige medische hulp te enenmale tekort moeten schieten. Men zal hoogstens minimale hulp aan de rand van zo'n katastrofegebied kunnen verlenen en dan nog zal die hulp niet meer dan een druppel op een gloeiende plaat zijn. In dergelijke verhoudingen moet men dat zien. Een belangrijk deel van het gebied waar oorlog geweest is, is in een woestijn veranderd, een gebied waar menselijk leven niet meer mogelijk is en waar dus ook geen enkele arts iets zinnigs kan uitrusten, zo er dan nog artsen zullen zijn.

*In Hiroshima, getroffen door een bom van „slechts” 15 kiloton (15000 ton TNT) duurde het drie dagen voor het eerste medische team de stad kon binnenkomen. Als er op Rotterdam een bom valt van 20 megaton (= 20 miljoen ton TNT), hetgeen niet onmogelijk moet worden geacht, hoe lang duurt het dan alvorens er een medisch team zal kunnen functioneren?*

Zo'n plaats binnenkomen zal nog verscheidene dagen langer duren, nog daargelaten dat je dan in de plaats Rotterdam en omgeving geen levend wezen meer zal aantreffen. In de randgebieden, en dan bedoel ik enkele tientallen kilometers van het centrum, zullen zulke enorme aantallen slachtoffers zijn, dat slechts een minimaal deel enige hulp zal kunnen krijgen. En dan waarschijnlijk alleen directe hulp, want een belangrijk deel zal, door het feit dat ze ongeneeslijk ziek zijn geworden, uiteindelijk niet geholpen kunnen worden.

*Kunt u aangeven hoeveel artsen op hoeveel slachtoffers we ons daarbij voor moeten stellen?*

Ik schat in het gunstigste geval 200





een sfeer waarin conflictoplossing mogelijk wordt.

Tenslotte wil Binsbergen nog wel eenmaal kwijt waarom artsen niet langer mogen zwijgen:

Omdat de volksgezondheid in z'n geheel wordt bedreigd, op een wijze die we ons nauwelijks kunnen voorstellen en die misschien daarom ook niet aanspreekt. Maar die, als we ons er maar even in willen verdiepen, erger is dan weet ik wat voor grote epidemieën of besmettelijke ziekten die de mensheid ooit hebben geteisterd.

Wim Heij

## NVMP

De Nederlandse Vereniging voor Medische Polemologie (NVMP) is een vereniging van allerlei mensen in de gezondheidszorg, voor een belangrijk deel artsen, die zich bewust zijn geworden van de grote gevaren van de bewapening, m.n. de kernbewapening.

De NVMP bestaat ongeveer 12 jaar en telt zo'n honderd leden.

Een tijd lang heeft de vereniging weinig activiteiten ontplooid; de dreigende invoering van de neutronbom blies haar nieuw leven in. Toen in maart 1980 ongeveer 700 Amerikaanse artsen een advertentie plaatsten in de New York Times (waarin ze zich verontrust betoonden over de toenemende bewapening) ging de NVMP terstond aan de slag om een soortgelijke actie in Nederland op te zetten.

Dit resulteerde eind december 1980 in een, vrij geruchtmakende, advertentie, ondertekend door ongeveer 800 personen (artsen en andere bij de gezondheidszorg betrokkenen).

Na de sluitingsdatum gaven zich nog enkele honderden op; in totaal zijn het er zo'n 1200 geweest, hetgeen betekende dat zo'n 5% van de artsen reageerde. De algemene teur van de reacties was „Eindelijk, daar hebben we al zo lang op gewacht”. Er kwamen weinig negatieve reacties binnen.

De NVMP onderhoudt goede internationale relaties (met o.a. de Verenigde Staten en Engeland), terwijl op een recentelijk in Washington gehouden congres contacten zijn gelegd met enkele Russische artsen.

Momenteel tracht de NVMP zich regionaal te organiseren.

Wie verdere inlichtingen wenst over de NVMP kan contact opnemen met de arts E. Wennen, Kruisbessenstraat 33, 2564 VB Den Haag.

artsen, gerecruteerd uit heel Nederland (in aanmerking genomen dat de verbindingen ontwricht zijn), op twee miljoen slachtoffers. Dat heeft nauwelijks zin om dat in een procentage uit te drukken.

*Dan gaan we uit van één kernbom op Rotterdam. Er zijn echter ook verwachtingen die, in geval van oorlog, spreken over 15 á 20 bommen op Nederland. Komen die cijfers dan anders te liggen?*

Zeker niet gunstiger. Ook al zullen die bommen dan misschien minder zwaar zijn, wellicht dat militaire straten daar iets meer over kunnen zeggen, het effect zal m.i. nog veel rampzaliger zijn. De wanorde, de ontwrichting is dan werkelijk compleet.

*Na een kernoorlog is er volgens u weinig hoop meer?*

Ja, inderdaad. Als een kernoorlog eenmaal uitbreekt is er weinig hoop meer. Natuurlijk zal men van politieke zijde er wel voor wachten het zover te laten komen, maar dat is in het verleden weleens vaker gezegd. „Een oorlog gebeurt niet want dat is veel te gevaarlijk,” maar op een gegeven moment zijn de ideeën zo uitgeput dat er toch wat gebeurt. Bovendien wordt een ongeluk ook niet onmogelijk geacht. Dan ontstaat er toch zoiets als waar ik zoëven over sprak in het geval van bijv. Rotterdam.

*Wat vindt u van het bouwen van schuilkelders?*

Wat dat betreft zou ik willen verwijzen naar wat prof. Van Bakkum vorig jaar heeft gezegd. Deze arts en radiobioloog zei toen het volgende. Laten, in het gunstigste geval, door het bouwen van een groot aantal

schuilkelders, nu eens honderdduizend mensen er het leven vanaf brengen (in het geval van een bom op Rotterdam). Honderdduizend mensen.

Dan heb je het aantal slachtoffers teruggebracht van 5 miljoen op 4 miljoen 900 duizend. Dat is een bijzonder kleine winst. Moet je dat dan beschouwen als het veilig stellen van een natie, van een volk?

Als in dit verband gesproken wordt over veiligheid, dan komt dat bij mij altijd over als een aanfluiting.

*Toch wordt er wel gesuggereerd dat door het bouwen van schuilkelders een kernoorlog te overleven valt.*

Dat is nog maar de vraag. Misschien dat je het er, aan de uiterste rand van een gebied waar een kernoorlog gevoerd is, levend van af brengt. Maar dan mag je, als je eruit komt, wel maken dat je heel snel honderden kilometers weg komt van het getroffen gebied.

*Uw verhaal komt er eigenlijk op neer dat de enige echte preventie tegen een kernoorlog ontwapening is. Is dat zo?*

Ja, eigenlijk wel. In ieder geval van de kernwapens af. Maar ook bij de conventionele bewapening kun je de nodige vraagtekens plaatsen. Dat is ook al een hachelijke zaak geworden en komt het er eigenlijk op neer dat we daar ook vanaf moeten. In het algemeen is het zo, dat – zodra je als medicus met een conflictsituatie, op veel kleinere schaal, te maken krijgt – je moet trachten de gewelddadige agressie in eerste instantie onwaarschijnlijk te maken. Bij conflicten, en dan denk ik met name aan het werk van de geestelijke gezondheidszorg, is dat vaak een heel belangrijke zaak. Pas dan ontstaat er

gotspe: twist over het vaderschap van de neutronbom



# Gerard Wijngaarden: 65 jaar

**Op 21 mei j.l. heeft de dienst Humanistische Geestelijke Verzorging afscheid genomen van één van zijn markantste secretarissen, de heer G. Wijngaarden van het bureau Steenwijk. Na ruim 13 jaar bij „de humanisten” te hebben gewerkt zet Gerard Wijngaarden, i.v.m. het bereiken van de leeftijd van 65 jaar, een dikke streep onder het werk. Vlak voor zijn vertrek had de redactie van EGO nog een vraaggesprekje met hem.**

*Wil je iets vertellen over de periode voor je bij de dienst HGV terecht kwam?*

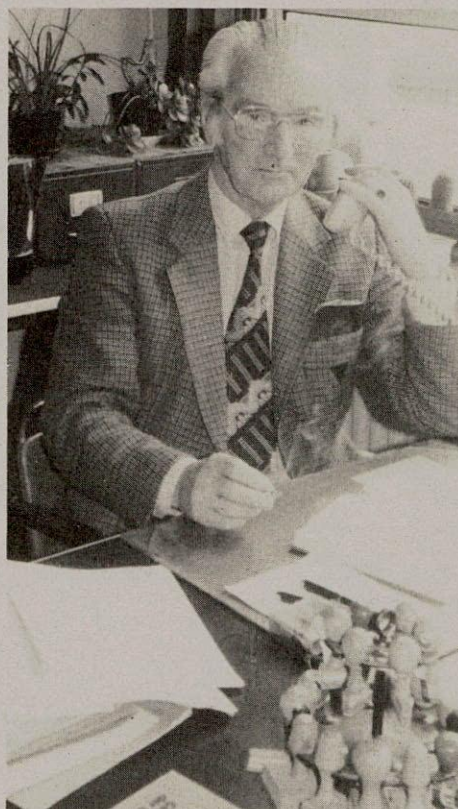
Op 5 januari 1946 ben ik als dpl. sgt. opgeroepen en geplaatst bij de Indelingsraad nr. 1 te Meppel, dit op mijn eigen verzoek, want ik had mij eigenlijk opgegeven voor de E. M. op het Oorlogs vrijwilligersbureau te Meppel.

Dit was niet zo maar een bevestiging van mij, omdat ik zo graag in dienst wilde, maar omdat ik gedurende de mobilisatie en de oorlogsjaren zelfstandiger was geworden en daardoor na de oorlog niet meer vastgeprikt kon zitten op een stoel op een kantoor. Bij de Indelingsraad had ik een vrij zelfstandige functie, maar ook dat begon mij tegen te staan, vooral vanwege het vele dagelijks reizen tussen woon- en standplaats. Na ongeveer 4 jaar ben ik overgegaan in burgerdienst van het Min. v. Defensie.

In januari '68 kreeg ik een tip, dat er een vacature was voor de functie van secretaris van een raadsman, met als standplaats Steenwijk. Dit was voor mij de kans om van het reizen af te komen. Met veel tegenwerking van mijn directe chef heb ik zelf gebeld met Afd. B.P. van het M.v.D. in Den Haag en tot mijn verrassing werd ik enige dagen later gebeld, dat ik mij ter kennismaking moest gaan melden in Steenwijk bij de toen ook juist in functie zijnde raadsman Krips. Het klikte direct tussen ons en zo ben ik per 1 april 1968 aangesteld als secretaris.

*Hoe verliepen die eerste jaren?*

Voorals in de beginperiode was het erg moeilijk, want het hele rayon Noord moest weer opnieuw op poten worden gezet en ik moet eerlijk bekennen, dit heeft mij heel wat aanpassingsvermogen gekost, maar ik geloof dat ik het werk dat mij werd opgedragen vlug onder de knie had. Na een paar jaar ging Krips naar het centrum van het land en kreeg ik een voor mij nieuwe raadsman (Hr. Zoetebier). Het bureau verhuisde naar Assen, dus voor mij wéér reizen. Na 2½ jaar werd Zoetebier hoofd-raadsman en werd diens plaats ingenomen door raadsman Wim Heij. Die ver-



koos standplaats Havelte boven Assen en zo ging ik gelukkig weer terug naar mijn huidige standplaats.

*Is het werk veel veranderd de laatste tien jaar?*

Ja, zeker is dat veranderd en dat komt volgens mij door het feit, dat de raadsman veel afwezig is i.v.m. zijn véél te omvattende werkzaamheden. Er is veel meer druk komen te staan op het bureau, waardoor de verantwoordelijkheid van de secretaris veel groter is geworden. Vooral ook omdat de problemen van de militairen steeds groter zijn geworden, waarvan de éérste opvang nu meer dan vroeger op de secretaris neer komt. Dit geldt niet alleen voor de militairen die staan ingeschreven bij de dienst HGV, maar ook voor de vele anderen.

*Is 65 jaar te oud om dit werk te doen?*  
Het is moeilijk hierop een antwoord te geven, want dat is erg afhankelijk

van zowel de lichamelijke als geestelijke gesteldheid van de persoon zelf. Ik voel mij nog prima en zou er gerust nog een poosje mee willen doorgaan.

*Je had op 63-jarige leeftijd al kunnen vertrekken. Waarom heb je dat niet gedaan?*

Omdat ik moeilijk afstand van mijn werk kon doen en van mijn werkomgeving en ik voelde mij zelf nog fit genoeg om door te gaan.

*Hoe heb je die dertien jaar bij de HGV ervaren? En zal je het werk missen?*

Als ik terug kijk op de periode dat ik als secretaris bij de dienst HGV heb gewerkt, kan ik niet anders zeggen dan dat dat voor mij de mooiste tijd van mijn leven is geweest. Een periode, waarin ik veel mensenkennis heb opgedaan en veel respect heb gekregen voor mijn medemens. Een periode ook, waarin ik mijn werk met heel veel plezier heb gedaan, waarin ik naar mijn beste weten de mensen met problemen heb kunnen bijstaan, althans heb getracht deze samen met hen op te lossen. Ik moet dan ook eerlijk bekennen, dat het mij erg zwaar zal vallen met dit werk te stoppen, maar ik ben er mij ook van bewust dat er een tijd is van komen en van gaan.

*Wat zijn je toekomstplannen?*

Daar kan ik zo nog geen antwoord op geven, dat zal de tijd moeten leren. Maar voorlopig zal ik het rustig aan gaan doen en samen met mijn vrouw gaan genieten van de vrije tijd. En ik ben er van overtuigd dat dat best zal lukken.

*Nog een laatste opmerking?*

Tot besluit wil ik graag alle mensen, werkzaam bij de HGV heel, heel hartelijk bedanken voor de prettige samenwerking. En ik wil hun allen het allerbeste toewensen met hun werk voor de HGV, maar ook in hun privéleven en vooral Wim Heij, die zo veel voor mij heeft betekend.

**EGO wil jou op haar beurt zeer hartelijk danken voor het vele tikwerk, dat je voor het blad hebt verricht, maar niet minder ook voor je meedenken en je bijdragen (o.a. kruiswoordraadsels).**

**Verder wensen we jou en je vrouw het allerbeste toe in jullie verdere leven. Nogmaals bedankt en het ga jullie goed!**

Redactie EGO

GV: rembekrachtiger



# Het jazz-fenomeen Charlie Parker

**De meeste Jazz-fans hebben nogal de neiging hun favorieten te idoliseren, maar ik geloof niet dat er een jazz-musicus meer is verafgood dan de alt-saxofonist Charlie Parker. Er zijn de meest bizarre legendes om hem heen gebouwd, en als er ooit een enquête zal worden gehouden met als onderwerp „de meest geniale improvisator die de jazz heeft opgeleverd”, dan is het zeer waarschijnlijk dat hij als eerste uit de bus komt.**

## Intensief leven

Charlie Parker werd geboren in Kansas City, 1920 en stierf in '55 bij een kennis in New York. Hij werd nog geen vijfendertig, maar de dokter die officieel de dood moest vaststellen, schatte hem, bij gebrek aan informatie, ruim vijfentwintig jaar ouder. Hij had dan ook een uitputtend leven achter de rug en dat uitte zich in zijn spel: een razendsnelle stroom van ideeën, die pas te volgen is als je enigszins aan zijn manier van improviseren gewend bent geraakt.

Aanvankelijk toonde hij niet zoveel interesse in muziek, maar met het gammele alt-saxofoontje dat zijn moeder voor hem gekocht had wilde hij toch wel graag mee-jammen met de jazz-groten van de stad. Dat viel niet zo in goede aarde: hij werd uitgelachen, en een keer liet drummer Jo Jones op het moment dat hij weer een paar blunders beging zijn grote bekken met donderend geraas op de grond vallen, om er een einde aan te maken. Charlie verliet teleurgesteld het zaaltje, speelde eerst een paar maanden niet, en pakte toen het instrument weer op met de gedachte: „mijn tijd komt nog wel”. Hij verdween een zomer lang uit het plaatselijke jazz-wereldje, studeerde zich óngans en toen hij terugkwam werden zijn mede-muzikanten tot hun verbazing geconfronteerd met een uitstekende alt-saxofonist. Hij vond dan ook al snel werk in een van de betere orkesten van de stad: de Jay McShann Big Band, een orkest dat je qua stijl kan vergelijken met de nog steeds voortbestaande Count Basie Big Band.

## Verslaafd

Hij was weliswaar een geliefd muzikant, maar het zou hem nog veel beter zijn gegaan als hij niet zo onbetrouwbaar was. Hij had maar één soort discipline: als hij speelde, dan speelde hij met alle overtuigingskracht die hij op dat moment kon opbrengen. Maar het was altijd de vraag of hij wel op tijd zou komen opdagen, als hij al überhaupt zin had om te komen. Hij at en sliep vooral



tegen het einde van zijn leven uitermate onregelmatig, en wat het ergste was: sinds zijn tienerjaren was hij zowel drugs-verslaafde als alcoholist. Toen Charlie Parker tegen de twintig liep, had hij een stijl ontwikkeld die sterk afweek van die van de meeste muzikanten van zijn tijd. Terwijl zijn collega's improviseerden in motiefjes van vier maten, speelde Parker met veel kortere en veel langere frasen dwars door de chorussen heen. Had den de meeste muzikanten behoefte aan een stampende „vier-in-de-maat” achter zich, Parkers ritmische benadering maakte een veel vrijere begeleiding noodzakelijk. Waren de meeste soli tot dan toe gebaseerd op eenvoudige vierklanken, Parker maakte gebruik van de negende, de elfde en de dertiende interval van het accoord alsof het niets kost.

## Bop

Toen Parker met McShann op toernee was, bleef hij hangen in New York. Want daar ontmoette hij andere muzikanten, die feeling hadden voor zijn muziek: pianist Thelonious Monk, gitarist Charlie Christian, trompettist Dizzy Gillespie en drummer Kenny Clarke. Allemaal jonge muzikanten die hun ideeën niet kwijt konden binnen het keurslijf van de big-bands. Bij jamsessions

speelden ze samen en stimuleerden ze elkaar. Van deze nieuwe jazz-stijl, eenvoudig „bop” geheten, moesten veel oudere muzikanten niet veel hebben. Louis Armstrong zei gewoon: „Ze spelen de verkeerde accoorden!” Het publiek vond de muziek te ingewikkeld, je kon er niet zo gemakkelijk op dansen.

Toch begon de „bop” geleidelijk terrein te winnen. Vanaf '45 had Parker regelmatig werk in clubs, meestal in kwintet-bezetting. Eerst speelde hij met Dizzy Gillespie, en toen hij met hem niet meer zo goed kon opschieten, koos hij tot ieders verbazing als nieuwe partner een 19-jarige trompettist waarvan niemand een erg hoge dunk had. De jongen had weinig toon, en had aanvankelijk de grootste moeite met de gecompliceerde composities van Parker. Toch hadden Parkers oren zich niet vergist: Die jongen, Miles Davis, zou later uitgroeien tot een van de hoofd-figuren van de „Cool-jazz”.

Veel van Parkers stukken zijn tegenwoordig verplichte kost voor iedere jazz-muzikant. Wordt er gejamd, dan blijven thema's als „Scrapple from the Apple”, „Now's the time”, „Billie's Bounce”, en „Confirmation” zelden achterwege. En iedere beginnende saxofonist, die wil laten zien dat hij wel wat techniek in huis heeft, werkt zich in het zweet om toch maar ze snel mogelijk „Donna Lee” te kunnen spelen.

## Onontkoombaar

Leonard Feather schreef in zijn „Encyclopedia of jazz” zo'n twintig jaar geleden: „Sinds het midden van de veertiger jaren is het vrijwel onmogelijk voor iedere jazz-man, waar dan ook ter wereld, om aan Parkers invloed te ontsnappen”. Volgens mij geldt dat tegenwoordig nog steeds, ook voor de „vrije geïmproviseerde muziek”. Er zijn een paar uitzonderingen, maar dat zijn meestal mensen die niet vanuit een duidelijke jazz-achtergrond improviseren.

Wie een Parker-plaat wil kopen, hoeft niet lang te zoeken want vrijwel iedere opgenomen Parker-noot is op de plaat uitgebracht, hoe slecht de geluidskwaliteit ook moge zijn. Een van de beste „live”-opnames van Parker is „Live at Massey Hall”, uitgebracht door diverse platenmaatschappijen.

Wat de studio-opnames betreft, kan ik de Savoy-platen „The master takes” en „Encores” aanraden. Heb je niet veel van Parker in huis, kijk dan goed uit wat je koopt, want er zijn veel platen in de handel met soms wel acht verschillende „takes” van een stuk.

Nog steeds worden nieuwe saxofoonwonders als „de nieuwe Charlie Parker” gepresenteerd, en steeds blijken we bedrogen uit te komen. Misschien is de tijd van de Grote Helden wel voorbij.

Jeroen de Valk



# Een mensenleven of de dood van een medemens

Op 16 april overleed na een lang en geduldig lijden, geschraagd door zijn sterke wil en door zijn diepe levensovertuiging, „Sigurd Debus”, in de ouderdom van achtendertig jaar.

Zo had een vriendelijke advertentie kunnen luiden, een advertentie, zoals wij die zo vaak in de krant lezen. De werkelijkheid is wel iets anders. Na reeds enkele dagen klinisch dood te zijn geweest, verdween ook het laatste restje leven uit zijn volkomen uitgeteerde lichaam. Een man in de kracht van zijn leven stierf op deze haast onmenselijke wijze.

Hoe harteloos de autoriteiten tot op het laatste moment zijn gebleven, blijkt uit het feit, dat de betrokken minister zelfs niet reageerde op een alarmkreet van Amnesty International en rustig met vakantie ging. Het ging immers slechts om een „linkse terrorist”?

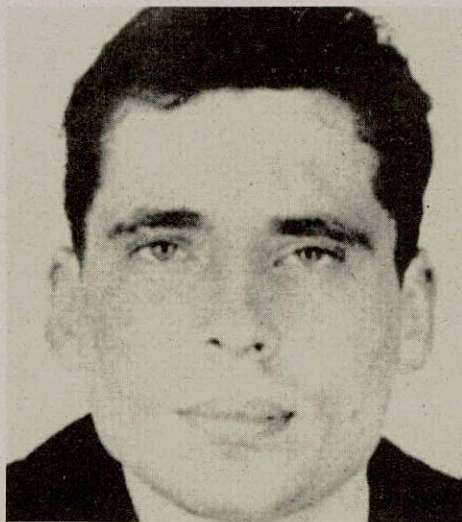
**Wat is nu de zin van dit gebeuren, wat is de zin geweest van het leven van Sigurd Debus en wat is de boodschap die hij ons heeft nagelaten?**

Als ik in staat zou zijn om te schilderen, dan zou ik een schilderij willen maken van het einde van deze medemens. Het zou iets moeten worden met Goyaanse figuren en in felle kleuren. Heldere kleuren van protest en van wanhoop. Ik zou hem tekenen met gebonden handen boven het hoofd, halfgeschoren en zijn haren geheel in de war. De touwen snoeren om zijn polsen. Het hoofd schuin naar voren gebogen bezweert hij zijn beulen, niet om zijn leven te sparen, maar om het hunne te veranderen en naar zijn boodschap te luisteren. Hij schreeuwt om gehoord te worden. Het wordt een schilderij van een wanhopig verscheurd mens, die op de drempel van de dood moet ervaren, dat zijn boodschap niet overkomt, niet serieus genomen wordt.

In een deel van de pers heeft men kunnen lezen, dat het hier eigenlijk om „zijn verdiende loon” ging. Debus had getracht te moorden, wellicht had hij vermoord, hij had met geweld gehandeld en zo ging het verhaal verder. Het is allemaal wellicht waar, maar dat maakt de zaak alleen nog maar triester. Bij mij rijst een ander beeld op. Ook een beeld van wanhoop, ook een schreeuw om gehoord te worden.

## Wanhoop

Als in 1914 Duitse troepen de Belgische grenzen moedwillig en vol minachting voor dat kleine land schenden, een spoor van dood, verderf en vernieling door Europa trekken, dan grijpen dappere, vaderlandslievende en menslievende Belgische burgers naar de wapenen en vuren op de binnendringende Duitse troepen. Men kan niet accepteren, men wil



zich weren tegen zoveel onrecht. Het resultaat is niet mis, bij honderdtallen worden de franc tireurs en eenzelfde aantal gijzelaars geëxecuteerd. Geen spoor van begrip voor die verdoolde mensen. Natuurlijk, het is verboden om als burger op vijandelijke troepen te schieten, maar was het niet uitgelokt? En op talloze kerkhoven staan de bordjes in eindeloze rijen: „Doodgeschoten door de Duitsers”.

Ik denk dat mensen als Debus ook gezien moeten worden als franc tireurs, bij de wet verboden, het wordt gestraft, maar toch kan er sprake van enig begrip zijn. Hier is weliswaar geen sprake van optreden tegen vijandelijke troepen, maar tegen een naar zijn gevoel vijandige wereld, die voortdurend onrecht pleegt.

Wie van ons kent niet het gevoel van doffe wanhoop, dat zich meester maakt van de mens bij het zien van het dagelijkse onrecht om ons heen? Wie heeft nooit met zijn handen in de zakken gevloekt over een wereld waarin alleen de naakte macht beslist? Wie wordt niet moedeloos als hij de wereld beschouwt: het sociale onrecht, de misbruik van de arbeid van zovelen terwille van het geldelijk

gewin van zo weinigen, het uitbuiten van de derde wereld door de industrielanden van het westen op een schaamteloze, nog nooit vertoonde wijze en tenslotte het constante bedreigen van elkaar met alles vernietigende wapens?

De wereld lijkt zo uitzichtloos, er schijnt geen toekomst meer te zijn en de mensen wordt de hoop op een nieuwe betere wereld onthouden. En zij die de macht hebben, zij gaan onverdrotten door, niet links en niet rechts kijkende of buigende. Wat doen we met zijn allen eigenlijk weinig tegen deze verschrikkingen. We berusten en we laten ons regeren door de zogenaamde economische wetmatigheden en dan is alles klaarblijkelijk aanvaardbaar en geoorloofd. En laten we eerlijk zijn, velen onder ons willen ook niet dat er iets aan gedaan wordt. Zij weten immers precies, wat er aan schort, het zijn de luie werklozen, de buitenlandse werkkrachten en de roden, die onze rechten en zekerheden aantasten.

## Luisteren

Maar voor sommigen wordt het teveel, zij kunnen het niet meer verwerken. Er **moet** geluisterd worden. En dan neemt een mens zijn geweer en schiet. Schiet in een laatste pogen om gehoord te worden.

Hoe misvormd en hoe koud de wereld geworden is blijkt als het schot gevallen is. Getroffen is een rijk mens. Een belangrijk mens, voorzitter en nog veel meer. Nu, althans bij zijn dood. Maar daarvoor en vroeger? Daarvoor was hij meesterknecht van het meest verderfelijke systeem, dat ooit bestond, van het nationaal-socialisme, daarvoor was hij de hulp van de meest geraffineerde moordenaar, die duizenden Tsjechen in de dood joeg, daarvoor was hij toegewijd verdediger van een systeem, dat miljoenen mensen vergaste, omdat hun gezicht de machthebbers niet aanstond.

Deze man werd begraven, met veel gewezen en geklaagd. De economische wetmatigheden maakten het ongewenst dat over de slachtoffers van vroeger werd gepraat. Ze waren immers al zo lang dood. En ze waren goed dood ook.

Men wil niet leren.

Het gevolg van het schot was niet, wat de schutter ervan verwachtte. De autoriteiten gingen niet nadenken en stelden zich geen vragen. Evenmin trouwens als in 1914. Toen vroeg ook niemand zich af: „Wat doen we hier eigenlijk? Zijn we hier wel terecht?” Neen, er werd vanwege het wettige gezag onmiddellijk geschoten. En ook nu vroeg niemand zich af: „Wat gebeurt er eigenlijk, zijn we niet bezig met z'n allen krankzinnig te worden?” Niets ervan, er werd vanwege het wettige gezag onmiddellijk een hele nieuwe gevangenis



gebouwd, voor miljoenen guldens, met alle nieuwe technische mogelijkheden, tot isolatiefolter toe.

**En men hakte de boodschapper zijn hoofd af, zodat de boodschap niet meer werd gehoord.**

## Geweld

Betekent dit verhaal nu, dat ik voor het door Debus gepleegde geweld ben en het wil verdedigen? Ik denk het niet, ik ben een beetje voorzichtiger met deze uitspraak, maar ik denk niet dat ik dit geweld kan verdedigen. De kans is groot, dat geweld in golven gaat escaleren en dan bereikt men precies het tegenovergestelde van wat men wil.

Anderzijds gaat het mij ook te ver om mensen, die geen uitweg meer ziende wel gebruik maken van het geweld af te doen met „terrorist” en niet naar hen te luisteren. Men wordt geen „terrorist” vanwege het vak als zodanig, maar uit wanhoop.

Ik geloof dan ook niet dat mensen als Debus in wezen het geweld hebben willen plegen en als oplossing gezien hebben bij de oplossing van 's werelds onrecht. Zij zijn door de hardheid der harten hunner toehoorders zover gekomen. Ik denk ook niet, dat het kille moordenaars zijn geweest vanaf het begin; veeleer zijn het mensen, die telkens opnieuw een stukje van zichzelf doden, zodat er op het laatst niets meer over was. In ieder geval waren het sterke karakters met een diep geloof aan zichzelf en aan de boodschap, die ze brachten, anders is zulk een hongerstaking immers niet vol te houden.

Als ik dan niet precies weet, waar de grenzen van het geweld liggen, denk eens aan het geweld van de volken om zich te bevrijden van koloniale overheersers, ook niet weet in hoe verre geweld in bepaalde omstandigheden geoorloofd is, denk eens aan het „heilich recht van opstand”, moet ik dan niet voortdurend streven naar een wereld en een maatschappij zonder geweld, een wereld waarin geweld niet meer nodig is? Nu is geweld op zichzelf niet uit te bannen, wij zullen de oorzaken tot het geweld moeten wegnemen.

Wat moeten we nu aan, in dit verband met de dood van Sigurd Debus? Op achtendertigjarige leeftijd ontlusterd gestorven. Het mag toch niet zo zijn, dat hij alleen dood ter aarde wordt besteld, vergeten en dat er weer een leven voor niets is geofferd? Daarvoor is er toch teveel gebeurd? Als we alleen maar zeggen „terrorist”, dan kunnen we onze oren weer dicht doen en behoeven we verder niet te luisteren. Terroristen hebben immers geen boodschappen, tenzij uiteraard als ze precies doen wat wij als goed „empfinden”. Ik denk dat we voor alles eens behoorlijk moeten schrikken, opschrikken dat we het zover hebben laten komen. En dan niet alleen bij

de dood van deze mens, maar over het gehele scala van gebeurtenissen, van den beginne.

## Drie dingen

Er zijn drie dingen, die we moeten doen.

Het eerste is: luisteren naar wat de ander zegt. Goed luisteren en hem niet in de rede vallen, het gehoorde overwegen en het in ons hart bewaren. We moeten dan soms wel luisteren naar stemmen, die bijna niet meer te horen zijn. En we moeten goed opletten, opletten op de man, die uit de maat loopt, misschien hoort hij de goede stem.

Het tweede is: minder vasthouden aan onze verworvenheden, onze rechten, onze ambiance. In de tijden die we tegemoet gaan zullen we meer moeten delen. Velen van ons hebben nog zoveel en anderen onder ons nog zo weinig. Als we het huidige sociale onrecht handhaven, waarin men 's morgens wakker kan worden, terwijl de werkgever de fabriek heeft gesloten, dan lokken we nieuwe wereldddaden uit.

Er is in Nederland een spreekwoord, dat zegt: „hoe kaler, hoe royaler”, m.a.w. die weinig hebben kunnen altijd iets missen. Maar het wel hebben, maar niet kunnen geven, dat frustreert de wereld en de mensen, die daarin wonen.

Tenslotte moeten we eens meer geloven aan onze medemens, ophouden met praten over luie werklozen, die er zoveel zwart bijsnabbelen, ophouden met kletsen over Surinamers, die misbruik maken van de WW e.d. De ander is nooit slechter dan we zelf zijn. Als ik niet aan mijn medemens geloof, wie gelooft er dan nog aan mij?

En het grijpt mij helemaal naar de strot als ik deze uitlatingen hoor doen door lieden, die al zoveel hebben en er geen stukje van willen afstaan.

## Bezinnen

Daarover moeten alle mensen van goede wille zich bezinnen. Bezinnen wij ons met elkaar hoe we de wereld beter leefbaar kunnen maken, hoe we de angst kunnen wegnemen, hoe we de economische wetmatigheden kunnen doorbreken. Kortom, hoe we het leven zinvol kunnen laten zijn en hoe we de hoop op een betere wereld kunnen behouden. En we nemen ons voor, dat we het hele verloop van deze vreselijke gebeurtenissen nooit meer toelaten, inbegrepen de behandeling van de gevangene Sigurd Debus door de Duitse autoriteiten.

**Voor de één stierf een verdoolde idealist, voor de ander een harde terrorist. Maar hoe dan ook er stierf een mens; een mens, die in ons aller leven een rol heeft gespeeld. En met die dood moeten we dan toch iets doen.**

## Nieuwe medewerker

Precies een jaar geleden liet EGO's militaire medewerker Karel P. Bloema de redactie weten, mede i.v.m. zijn pensionering, met zijn bijdragen voor EGO te willen stoppen. Wij vroegen hem zijn jarenlange, gewaardeerde, medewerking nog een tijdje voort te zetten, m.n. tot we iemand uit militaire kring hadden gevonden om hem „op te volgen”. Bloema deed dit – regelmatige lezers zullen zich herinneren dat ons dat nog een zeer kritische noot opleverde (zie EGO van maart '81) – en wij danken hem daarvoor. Inmiddels zocht en vond de redactie een „opvolger” in de figuur van kolonel Adriaan H. Bijl, die hier nader wordt voorgesteld.

A. (Adriaan) H. Bijl werd op een zonnige voorjaarsdag in mei 1926 geboren in de oude Hanzestad Zwolle. Hij bezocht het Christelijk Lyceum en werd op 4 augustus 1947 als gewoon dienstplichtige ingelijfd. Op 15 maart 1948 werd hij bevorderd tot dienstplichtig korporaal-titulair en een maand later tot sergeant-titulair. Hij bezocht de SROI en ging eind 1948 naar de KMA om daar de eerste opleiding na de oorlog te volgen, iets waarop hij nog steeds erg trots is. Na op 1 september 1950 benoemd en aangesteld te zijn tot tweede-luitenant der infanterie, doorliep hij de verschillende rangen om nu als kolonel werkzaam te zijn. Hij volgde de Hogere Krijgsschool van 1963-1965. Hij is al jarenlang lid van de Partij van de Arbeid, in welke partij hij zich links van het midden het beste thuis voelt. In deze partij bekleedt hij enige eenvoudige functies. Hij woont op het Drentse platteland en heeft zijn hobby's in de agrarische sector.

Hierboven zetten we opvolger tussen aanhalingstekens, omdat Adriaan Bijl aankondigde dat zijn bijdragen niet, zoals die van Karel Bloema, een militair-technisch karakter zouden hebben. En dat dat zo is, kan de lezer hiernaast constateren. De redactie heet Adriaan Bijl van harte welkom!

Redactie

**De zin van leven en dood van Sigurd Debus kan zijn, dat we met zijn allen zeggen: „dat nooit weer”, dat we samen alles zullen doen om herhalingen te voorkomen. Als dat bereikt wordt, is ook hij niet voor niets gestorven.**

Adriaan Bijl

*schiet jij of schiet ik er bij in*



# Charley Toorop

In het voorjaar van 1891, nu zo'n 90 jaar geleden, wordt Jan Toorop, de bekende schilder, tekenaar, aquarellist, lithograaf, houtsnijder en ontwerper voor kunstnijverheid, vader van een dochter. Ze krijgt 3 voornamen en wel Annie Caroline Pontifece. We zullen haar later kennen als de schilderes Charley Toorop.

Met zijn Ierse vrouw Jane Hall beleeft Jan Toorop in die jaren zijn overgangstijd tussen zijn Belgische periode als leider van de jonge kunstenaars aldaar en zijn binding aan de religieuze zekerheid van het katholicisme.

## Talent

Charley Toorop heeft nooit een schildersopleiding gehad. Als de enige dochter van Jan Toorop zat het schilderen haar echter in het bloed, zoals dit talent zich ook geopenbaard heeft in haar zoon Edgar Fernhout. Als kind kwam ze veel in het atelier van haar vader. Ze vond het heerlijk met hem naar Walcheren te gaan. Haar vader had daar een huis en toen ze 18 jaar was is Charley gaan schilderen. Aanvankelijk was het de bedoeling dat ze zangeres zou worden. Daarvoor studeerde ze ongeveer 4 jaar in Frankfurt en in Amsterdam. Als kind heeft ze veel met haar ouders gereisd. Charley was in Italië,

Frankrijk en Engeland. In Londen en Parijs bezocht ze verschillende scholen, maar steeds voor korte tijd. Tijdens de vele reizen met haar ouders leerde ze de moderne talen en werd haar kunstzin sterk ontwikkeld.

## Huwelijk

Toen ze op 21-jarige leeftijd trouwde, vestigde Charley Toorop zich met haar man in Bergen. Er werden een dochter en twee zoons geboren. Uiteraard was ze nu sterk aan huis gebonden, zodat van reizen niet veel meer kwam. En toen heeft Charley zich met veel enthousiasme op het schilderen toegelegd. Meer dan wie ook heeft ze altijd open gestaan voor het leven om haar heen, voor het wereldgebeuren en het sociale en politieke leven van haar tijd. Er is nauwelijks sprake van beïnvloeding van andere schilders, hoewel ze zo nu en dan zeker blijk gaf van bewondering voor deze of gene. Weinige kunstenaars hebben zulk een vrijwel onbelemmerde blik op de menselijke samenleving gehad als zij.

Kennis nemen van wat anderen presteerden was een van haar voornaamste eigenschappen. Zij was bijzonder goed op de hoogte van hetgeen op muzikaal, literair en architectonisch gebied gaande was en natuurlijk



hadden vooral de beeldende kunsten in Europa haar grote belangstelling. Charley Toorop vond dat talent niet alles was: „Wie iets bereiken wil kan dat alleen door hard te werken, al heeft hij ook talent.”

Intens heeft ze dan ook moeten werken om de materie te leren beheersen en aan haar expressiedrang dienstbaar te maken.

## Realiste

Uit haar eerste tijd herinneren we ons de prachtige kinderportretten en gevoelige stillevens met een keur van bloemen. Op den duur ontwikkelde Charley Toorop een zeer persoonlijke, soms wat koele en ogenschijnlijk harde stijl, waardoor ze een geheel eigen plaats in de Nederlandse schilderkunst is gaan innemen. Toch is de koelheid die in haar werk valt te bespeuren dikwijls maar schijn. Een grote liefde werd gezuiverd door achterdocht jegens valse gevoelens. Altijd zocht ze de realiteit. De bekende kunstkriticus A. M. Hamacher heeft eens geschreven dat zij in haar portretten, die toch zo'n grote en belangrijke plaats in haar werk innemen, een soort mensen bewust heeft overgeslagen: de burgers. Burgerlijkheid was haar volkomen vreemd. Niet voor niets zei ze eens: „Wie werkt voor roem is burgerlijk.” Ze voelde zich thuis bij de boeren op Walcheren, bij de arbeiders in de havens en bij de mijnwerkers in de Borinage, waar ze evenals de door haar bewonderde Vincent van Gogh in 1922 tekende en schilderde. Ook onder de vooruitstrevende kunstenaars had Charley Toorop veel vrienden.



De Rotterdamse Leuvenhaven



## Sociaal conflict

Indrukwekkend van opzet en kleur zijn haar doeken van de Rotterdamse Leuvenhaven en van de vele sleepboten in de Willems haven. In dit verband mag zeker niet vergeten worden het sociaal conflict dat zij verscheidene keren in haar werk tot uiting bracht. Ze gaf het volk weer zoals zij het zag. In het volkslogement, in het gezin, aan de arbeid in de fabriek, boeren werkend op het land en boeren in de herberg. Zij was een schilderes van arbeiders en boeren in hun eigen omgeving.

Heel veel aandacht kregen in 1946 op een Londense tentoonstelling Arbeidersvrouw voor de ruïnes en Clown in ruïnes. Beide afbeeldingen gaven duidelijk een indruk van het leed dat de nazibenden over ons land gebracht hadden.

## Portretten

Dicht bij huis bracht Charley Toorop in 1932/33 de bekende Kaasdragers op de Alkmaarse kaasmarkt in beeld. Hun decoratieve kleding biedt een boeiend schouwspel, het werk is krachtig en kleurrijk van opzet. Zo tussen de twee forse mannen door geeft ze ons een blik op het oude monumentale Waaggebouw met daarvoor de bonte drukte van publiek en handelaren.

Vermaard is Charley Toorop om haar portretten. Toen ze zes jaar achtereen in Bergen woonde schilderde ze de "Maaltijd der vrienden", een

doek van 130 bij 200 cm, dat zijn ontstaan te danken had aan haar gewoonte en behoefte veel vrienden in haar woning "De Vlerken" om zich heen te hebben. Dit doek dateert van 1932/33.

Bijzonder fascinerend zijn haar talrijke zelfportretten. Zij schilderde zichzelf altijd onverbiddelijk. Nooit liet ze een rimpel weg, integendeel, ze zette die krachtiger en scherper neer dan de werkelijkheid. Charley Toorop wilde immers de werkelijk-



Clown in ruïnes



Drie generaties

heid duidelijk laten zien. Ze wilde die werkelijkheid haar geheim afdwingen. Haar gezicht moest een afspiegeling zijn van haar innerlijk.

## Drie generaties

Een hoogtepunt in haar creativiteit is zonder twijfel haar schilderij "Drie generaties", waar ze van 1941-1950, dus 10 jaar lang aan heeft gewerkt en dat in het Rotterdamse museum Boijmans-van Beuningen te zien is. Gaaf van compositie, zuiver van verhoudingen brengt Charley Toorop haar vader, naar de grote bronzen kop die Readeker van hem maakte, haar zoon, de schilder Edgar Fernhout, en zichzelf in beeld. Ze werd in haar werkzaamheden gehinderd door de verschrikkelijke oorlog, een wrede bezetting, evacuatie en ziekte. Ze zag de "Drie generaties" als de bekroning van haar levenswerk. Het was alsof ze voelde, dat haar niet zo veel tijd meer gelaten zou worden. In 1955 is Charley Toorop overleden, 64 jaar oud. Ze was een sterke en strijdbare vrouw, een begaafd schilderes. Eén onzer grootsten uit de eerste helft van de 20ste eeuw.

Jan Kooijman



Maaltijd der vrienden

weerstandmaatschappij



# boeken bladen brochures

## Vrede en veiligheid

Dit is de titel van het themanummer van Boemerang, het kaderblad voor NVV-jongeren, dat begin dit jaar werd uitgegeven.

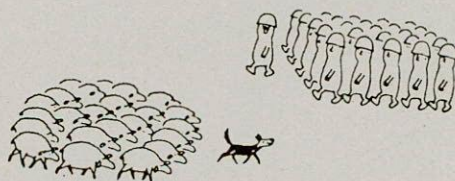
De redactie komt met dit themanummer omdat overal de discussies losbarsten over dit onderwerp. Dat geldt overigens niet alleen voor het grote geweld (de kernbewapening) maar evenzeer voor het kleine ge-



weld (vreemdelingenhaat en straatgeweld), aldus Boemerang. Daarom een nummer met informatie over Hiroshima, atoomschuikelders, kernbewapening, Onkruid, politie enz. In deze uitgave wordt uiteraard ook de nodige aandacht besteed aan het onderwerp werkgelegenheid en bewapening. De Boemerang-speciaal „Vrede en Veiligheid” is te bestellen bij het NVV-jongerencontact, Plein 40-45 nr.1, 1064 SW Amsterdam. Prijs f 2,—.

## Militarisme

Onlangs verscheen een brochure van de Jonge Socialisten in de Partij van de Arbeid getiteld: „Militarisme en Maatschappij”. De brochure gaat over het militaire systeem dat in ons land is opgebouwd. Achtereenvolgens worden beknopt behandeld:



- Het militaire systeem internationaal (NAVO, Warschau-pakt, Derde Wereld);
- het militaire systeem en economie (arbeidsplaatsen, militarisme en kapitalisme);
- het militaire systeem en binnenlands verzet;
- het militaire systeem en waarden en normen (vijandbeeld, in het leger word je een man).

Met deze brochure hoopt de JS duidelijk te maken waarom ze actief zijn tegen het militarisme. De brochure „Militarisme en Maatschappij” is te bestellen door overmaking van f 2,45 op giro 1918034 t.n.v. Jonge Socialisten, Amsterdam.

## Algerijnse oorlog

Alweer enige tijd geleden verscheen de roman „Opium of stokslagen” van de Algerijn Mouloud Mammeri. Achtergrond van deze roman vormt de Algerijnse bevrijdingsoorlog uit de jaren vijftig. Een boek over wederzijdse terreur. Vaak moet de bevolking kiezen tussen de dood door Franse kogels of door het mes van de Fellegha. Het verhaal wordt verteld via dokter Bachir, die zijn Franse vriendin in de stad verlaat om zich aan de zijde van de opstandelingen te scharen. Op het platteland ziet hij de veranderingen, bijvoorbeeld in het dorpje Tala, door de oorlog van zijn mannen beroofd.

De oude, trage cultuur wordt door vernieuwingen overspoeld. De Fransen vagen tenslotte het dorp van de aardbodem. De vrouwen mogen vertrekken.

„Wij zijn beschaafde mensen”, zegt de Franse kapitein.

„Opium of stokslagen” van Mouloud Mammeri werd uitgegeven door het Wereldvenster te Baarn. Prijs f 7,50.



## Afghanistan

Begin dit jaar verscheen het eerste nummer van het blad „Afghanistan Azad” (Afghanistan Vrij), een uitgave van het gelijknamige comité. Het nummer bevat de oprichtingsverklaring van het comité, geeft een historisch overzicht over Afghanistan, blikt terug op één jaar Russische bezetting en besteedt aandacht aan de problematiek van de Afghaanse vluchtelingen. In het tweede nummer een gesprek met een naar Nederland gevluchte Afghaanse familie, een lang artikel over het Afghaanse verzet en uitgebreide aandacht voor de medische zorg in de bevrijde gebieden in Afghanistan. „Afghanistan Azad” verschijnt zes maal per jaar en een abonnement kost minimaal f 18,—.

Voor nadere informatie over het comité en het blad kan men terecht op het sekretariaat: Braamsluiper 76, 3435 BD Nieuwegein, tel 03402-45082.



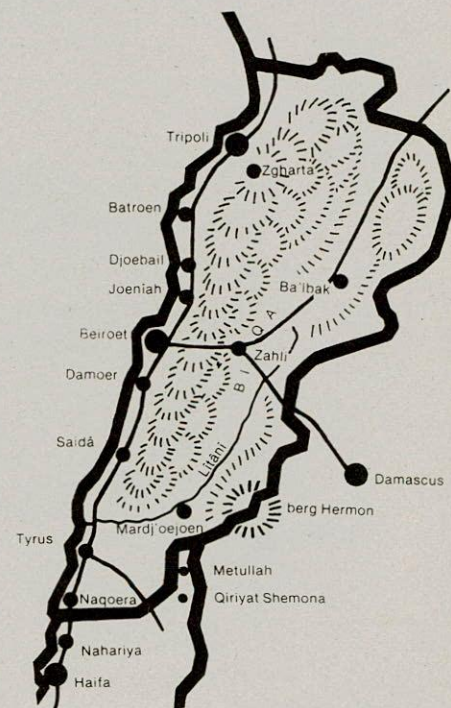
## Polen

De werkgroep Oost Europa Projekten stelt zich ten doel een veelzijdige informatie te verspreiden, die gebrekkige informatie aanvult en irrationele informatie bestrijdt. Zij konkretiseert deze doelstelling o.a. door de uitgave van het, zes maal per jaar verschijnende, periodiek Oost-Europa verkenningen.

In het jongste nummer daarvan (nr. 53) aandacht voor de economische en politieke hervormingen in Polen, de arbeidersstrijd en vakbonden in de Sowjet-Unie (zijn Poolse toestanden ook in de SU mogelijk?) en voor de ontspanningspolitiek en de wapenindustrie. Oost-Europa Verkenningen nr. 53 is te bestellen door storting van f 8,60 op giro 3754808 t.n.v. Werkgroep Oost-Europa Projekten, Nachtegaalstraat 77 bis, 3581 AE Utrecht.

## Libanon

Van de hand van H. J. Neuman verscheen een omvangrijke studie over Libanon. Ondertitel van deze studie luidt „De bedreigde ceder”. Op de vlag van de republiek Libanon is destijds een ceder afgebeeld. Deze boom was bedoeld als symbool van een staatkundige onafhankelijkheid, die gezamenlijk gedragen moest worden door alle in het land woon-





chtige groeperingen. De geschillen  
ussen al deze groeperingen zijn  
teeds groot geweest. Een vervaarlij-  
te complicatie vormden de grote  
antallen Palestijnen die naar Liba-  
non uitweken, om vanaf Libanese  
grond de strijd tegen Israël voort te  
zetten. Deze situatie gaf aanleiding  
tot de stationering van een VN-vre-  
desmacht in Libanon. Ondanks deze  
bemoeienis van de VN vraagt Neu-  
nan zich in zijn boek af of de Re-  
publiek Libanon nog een lang voort-  
bestaan is beschoren. „Libanon – de  
bedreigde ceder” werd uitgegeven  
door het Nederlands Instituut voor  
Vredesvraagstukken, Alexander-  
straat 7, 2508 CG Den Haag. Prijs  
f 25,— (plus f 5,— verzendkosten).

## Aantjes

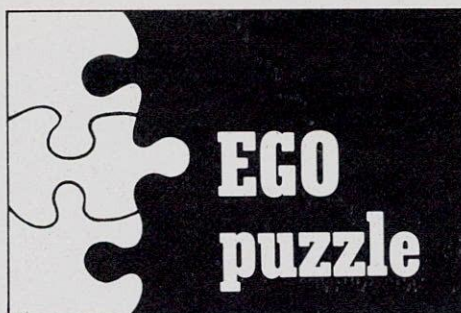
Onlangs verscheen het boek „...van  
bijkomstig belang”, met als onderti-  
tel „Nieuwe onthullende gegevens  
rond het oorlogsverleden van Mr.  
Willem Aantjes”.

De schrijver van het boek, de jour-  
nalist N. van Nieuwenhuysen, sugge-  
reert alleen al met zo'n titel in dit  
boek te komen met een enorme hoe-  
veelheid opzienbarend materiaal. Het  
tegendeel blijkt het geval. De enige  
„harde” onthulling zijn de door  
Nieuwenhuysen uit Oost-Duitsland  
bemachtigde archiefgegevens over  
het proces Theuermeister (een nazi-  
burgemeester, die mede door een ge-  
tuigenverklaring van Aantjes tot een  
lichte gevangenisstraf werd veroor-  
deeld).

Aantjes beweerde zelf steeds dat de-  
ze burgemeester een fanatieke par-  
tijganger was maar uit een zin in het  
vonnis blijkt dat deze verdachte  
Theuermeister niet in het genot kon  
worden gesteld van verzachtende  
omstandigheden omdat hij geen bij-  
zondere verdienste voor de Partij  
had. Misschien dat Nieuwenhuysen  
met z'n boek de laatsten die nog  
steeds geloven in het onberispelijke  
oorlogsverleden van de ex-CDA-frak-  
tievoorzitter aan het twijfelen weet te  
brengen. Voor hen die dat geloof al  
niet meer hadden werpt dit boek  
geen nieuw licht op de zaak. „...van  
bijkomstig belang” door N. van  
Nieuwenhuysen werd uitgegeven  
door Uitg. Boom en Taconis te Mep-  
pel. Prijs f 13,90.

Wim Heij

EGO ligt er niet om



## Vergelijkingen

Opnieuw géén prijswinnaars: slechts 9 oplossingen kwamen binnen van het  
kruiswoordraadsel in het aprilnummer, i.p.v. tenminste 25. Maar wie weet  
stromen tijdens een lange hete zomer de oplossingen binnen van de onder-  
staande vier vergelijkingen.

Zet van de volgende woorden alle letters vóór het = teken in een andere  
volgorde. Doe hetzelfde met de woorden na het = teken. Je krijgt dan vier  
vergelijkende woordparen (dus bijvoorbeeld: specifiek = bijzonder of para-  
bel = gelijkenis).

ras + neb + boer = pui + eg + zon  
prul + ede = vos + op + rel  
ara + nu + tel = gij + zin + do  
nep + cipier + rat = meel + en + den

Stuur de oplossing **vóór 15 augustus** (met vermelding van voorkeur voor  
boeken- of platenbon) naar: EGO-redactie, Coornherthuis, Hoofdstraat 84,  
3972 LB Driebergen. Succes!

## WORD EGO-ABONNEE

**Een kanonnier uit 't Overijsselse Wijhe  
Zat thuis met z'n meisje te vrije  
Ineens liet hij haar los,  
Daar kwam tante Pos  
en liet EGO in de brievenbus glijde!**

Wie zich nu abonneert, krijgt een aantal verschillende jaarboekjes als  
welkomstgeschenk. Stort f 12,— op postgiro 480414 t.n.v. Hoofdraads-  
man Humanistische Geestelijke Verzorging te Driebergen, onder ver-  
melding van „nieuwe abonnee”.

## EGO OOK NA JE DIENSTTIJD



# „Super-humanisme”

## Nieuwe kunstrichting wil mensen direkt aanspreken

Het kost best moeite mensen te overtuigen, dat humanisme niet alleen uit mooie ideeën bestaat, maar ook mensen warm kan maken, inspireren en de zin van hun leven laten inzien. Maar je moet dan niet op woorden, maar op daden wijzen: op alles wat het Humanistisch Verbond doet in zieken- en bejaardenhuizen, leger en gevangenissen. Je moet komen met stellingnames van het hoofdbestuur, je moet kijken naar ABAL en HIVOS. Je moet niet komen met het kwijnende gemeenschapsleven, de ruzies, het eindeloos gevergader, het abstrakte gefilosofeer en het geklaag over kilheid.

Kortom, je moet niet alleen bij de humanistische organisatie blijven als je het over humanisme hebt. Het Verbond realiseert wel veel van het humanisme, maar **is** het uiteraard niet. Humanisme als inspirerende mentaliteit, die de konkrete mens met zijn mogelijkheden centraal stelt, kom je niet alleen binnen het Verbond tegen, maar meer nog daarbuiten. In kontakten met fijne mensen, in maatschappelijke bewogenheid, in literatuur, in kunst. En hiermee kom ik terug op m'n kadoetje.

### Kunstboek

Ik vond nl. een prachtig kunstboek over een Engelse kunstrichting, die zich „Super-Humanism” noemt en die op een heel originele manier uiting geeft aan bovengenoemde mentaliteit. Het credo van deze groep kunstenaars is, dat we tegenwoordig via alle massa-media overdonderd worden met „informatie” en geen tijd hebben deze zinvol te verwerken. We komen nauwelijks meer toe aan de relatie met onszelf, de ander, de mensheid, de kosmos. In het algemeen missen we de „heelheid” in onze ervaringen en zijn verknijpt, verscheurd, gespleten.

Kunstrichtingen als surrealisme, pop-art, kinetika en abstrakte kunst weerspiegelen ieder op hun manier weliswaar deze situatie van de moderne mens, maar voegen er niets aan toe. Daarbij zijn ze vaak elitair, ontoegankelijk voor het brede publiek.

„Zo dit al komt, komt het niet voor de kunst, maar voor de mensen. We moeten geen kunstwerken ophangen, maar mensen.” Zo luidde het devies van Robert Knight. Hij voegde de daad bij het woord, hing inderdaad mensen op, althans van gips en al-

*John Buckley: Pagliaccio*

leen de wezenlijke delen ervan ... en trok een enorm publiek.

Tezelfdertijd, begin jaren '60, kwam Nicholas Treadwell met een origineel initiatief. Hij huurde een stel dubbeldekkers, richtte ze in als tentoonstellingsruimte en ging ermee de boer op. Ook hij had groot succes, een succes dat groter werd, naarmate hij een grotere vriendenkring (w.o. de bovengenoemde Knight) om zich heen wist te verzamelen, die zich in hun uitingen bewust wilden richten op de behoeften van het grote publiek.

### Taboes doorbreken

Kenmerkend voor hun kunst zijn die eigenschappen: het shockerende, het erotische en het humoristische, waardoor deze een direkte menselijke respons oproept. Mensen worden wakker geschud, geboeid en geamuseerd, met het doel vooroordelen aan de kaak te stellen, remmingen en taboe's te doorbreken, mensen hun lot weer in eigen handen te laten nemen en hen te laten overleven.

Misschien een „boven-menselijke” taak, akkoord, maar het „super-menselijke” van hen zit meer in de poging mensen aan te spreken op hun algemeen-menselijkheid, op hun behoefte aan volheid, groei en zelfbestemming in het verwarrende we-

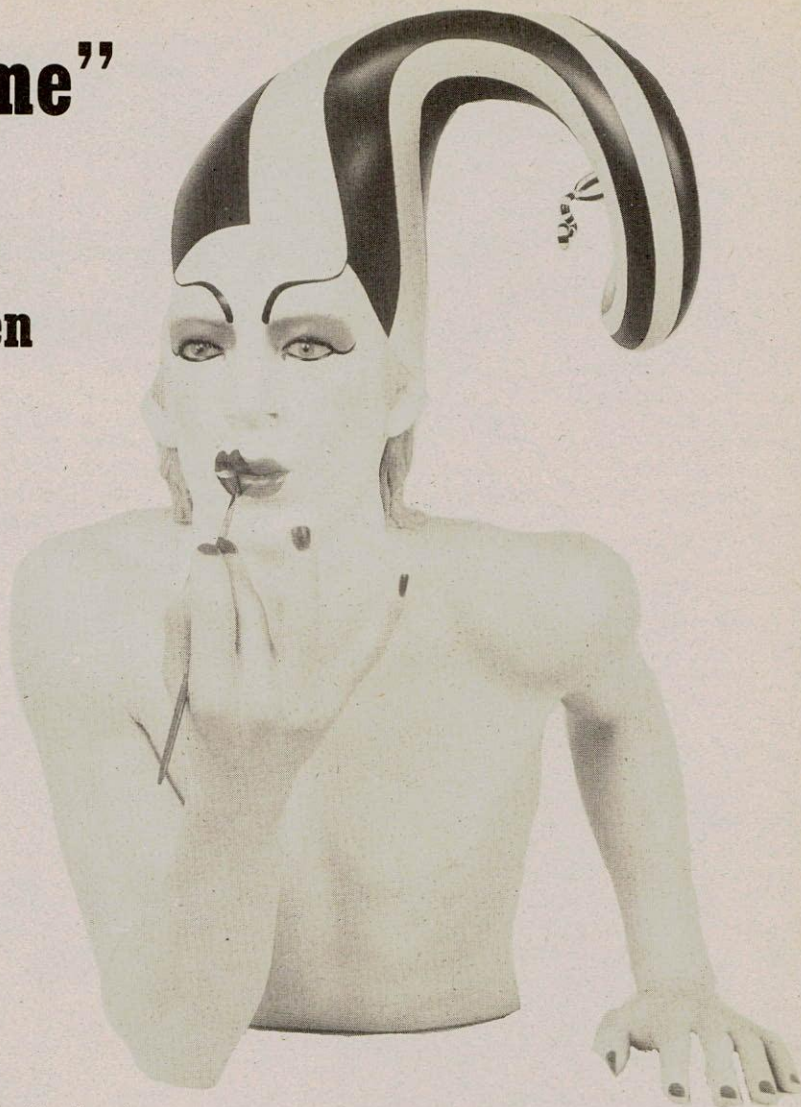
reldgebeuren. In dit streven is de kring internationaal uitgegroeid en heeft op het ogenblik een landgoed in de buurt van Dover tot haar beschikking, waar een blijvende tentoonstelling van ook Nederlandse kunstenaars te zien is. Voor hen die dit te ver is, is er dan dit hartverwarmende boek.

*Albert Nieuwland*

*SUPER-HUMANISM, a British Art Movement.*

*Nicholas Treadwell. Uitgeverij: Nicholas Treadwell Books, 36 Chiltern Street, London W1M 1PH, England. In voorraad bij Scheltema, Holkema, Vermeulen, Spui 10, Amsterdam, telefoon: 020-267212.*

*(Dit artikel verscheen - iets uitvoeriger - eerder dit jaar in de Humanist, 14-daags blad van het Humanistisch Verbond.)*



*EGO: leer je mee leven*